

ΗΛΙΑΣ Ε. ΜΠΙΤΣΑΝΗΣ

Πόλη πάνω στην πόλη

Από τις αρχαίες Φαρές
στη νεότερη Καλαμάτα

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2024

ΗΛΙΑΣ Ε. ΜΠΙΤΣΑΝΗΣ

Πόλη πάνω στην πόλη

*Από τις αρχαίες Φαρές
στη νεότερη Καλαμάτα*

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2024

"Πόλη πάνω στην πόλη" - Ο τόπος

Το κείμενο αυτό γράφτηκε με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Πόλεων (31 Οκτωβρίου) ως μια ευκαιρία να γνωρίσουμε αυτή που ζούμε. Με την παράθεση των στοιχείων που μπορεί να μας δώσουν την δυνατότητα να γνωρίσουμε καλύτερα τον τόπο που ζούμε. Ενας τόπος στον οποίο κάποτε και σε εποχές που δεν γνωρίζουμε, εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι άνθρωποι. Κατά πως μπορούμε να υποθέσουμε, εγκαταστάθηκαν στα σημεία που δεσπόζουν την περιοχή. Στα σημεία από τα οποία είχαν τον έλεγχο του ζωτικού χώρου που προσδιοριζόταν από τη γειτονία με την θάλασσα και πεδινές καλλιεργήσιμες εκτάσεις μεταξύ του βουνού που τον περιβάλλει. Ήταν δυο διαδοχικοί λόφοι τους οποίους σήμερα προσδιορίζουμε ως «Τούρλες» και «Κάστρο» με τη λοφοσειρά να σβήνει χαμπλά, κάπου στο ύψος της πλατείας Ταξιαρχών.

Τα νερά ενός πλήθους μικρών και μεγάλων χειμάρρων οριοθετούσαν τον οικιστικό χώρο. Ξεκινώντας από τον Ταΰγετο και καταλήγοντας στη θάλασσα αποτελούσαν εμπόδιο και κατά έναν τρόπο φυσικό οχυρό. Μεγαλύτερος ο Νέδοντας, ο οποίος μαζί με τον Βέλιουρα προσδιόρισε τα όρια της πόλης από την αρχαιότητα μέχρι τα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια.

Από δυτικά είναι ο Νέδοντας ο οποίος έφθανε μέχρι περίπου την 23ης Μαρτίου όταν φούσκωνε, συναντούσε τη λοφοσειρά που κατέβαινε από το κάστρο και έσβηνε σταδιακά μέχρι να ξεχυθεί στη θάλασσα. Από την άλλη πλευρά «περιοριζόταν» από τους λόφους που κατεβαίνουν από τη Βελανιδιά και σβήνουν στη νότια πλευρά της Ράχης και κάτω από την Αθηνών. Στο ύψος του «Τριανόν» («μέγαρο» σήμερα) σχημάτιζε μια διακλάδωση η οποία ανατολικά κατέληγε σε ένα δέλτα στο σημείο που βρίσκεται στο λιμάνι, και δυτικά ακολουθούσε τη σημερινή διαδρομή (με μεγαλύτερο εύρος). Τα σκέλη της διακλάδωσης όριζαν μια «ξέρα» που είναι γνωστή ως «Νησάκι».

Από ανατολικά της πόλης ο Βέλιουρας που περιόριζε την πόλη μέχρι το ύψος όπου βρίσκεται σήμερα η δυτική πύλη στο γήπεδο του «Μεσσηνιακού» από τη βόρεια πλευρά. Είναι το σημείο όπου η Καλλιπάτειρας κάνει μια «κοιλιά» που αντιστοιχεί στο μόνο ορατό σημείο του κείμαρρου στην συμπαγώς οικοδομημένη κοίτη του.

Αυτός είναι και ο χώρος της «ιστορικής πόλης», εκείνης που υπήρξε και υπάρχει στο πέρασμα του χρόνου. Το νερό άφθονο στους λόφους, απαραίτητη προϋπόθεση για έναν οικισμό. Τριγύρω λόφοι, χωματοβούνια, κάμπος ανατολικά, ποταμιά στο κέντρο, καλλιεργήσιμη γη και βάλτοι στα δυτικά εκεί που τελείωναν οι λοφοσειρές. Και στο βάθος η θάλασσα, δρόμος επικοινωνίας με τον άλλο κόσμο.

Σε αυτό τον περιορισμένο οικιστικό χώρο αναπτύχθηκαν «οι πόλεις» από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Η μια πόλη πάνω στην άλλη, ο ένας πολιτισμός με τη χρήση των στοιχείων του προηγούμενου δημιουργούσε τη νέα πόλη. Και τα σημάδια τους έφθασαν μέχρι τις μέρες μας ή τα είδαν οι άνθρωποι που έζησαν πριν από εμάς και τα περιέγραψαν. Σημάδια από την αρχαιότητα, τη βυζαντινή περίοδο, τη φραγκοκρατία, την τουρκοκρατία, την ενετοκρατία, την επανάσταση και μετεπαναστατικά χρόνια συνυπάρχουν στο χώρο που καταλάμβανε η «ιστορική πόλη» ή σε διάφορες συλλογές τεκμηρίων.

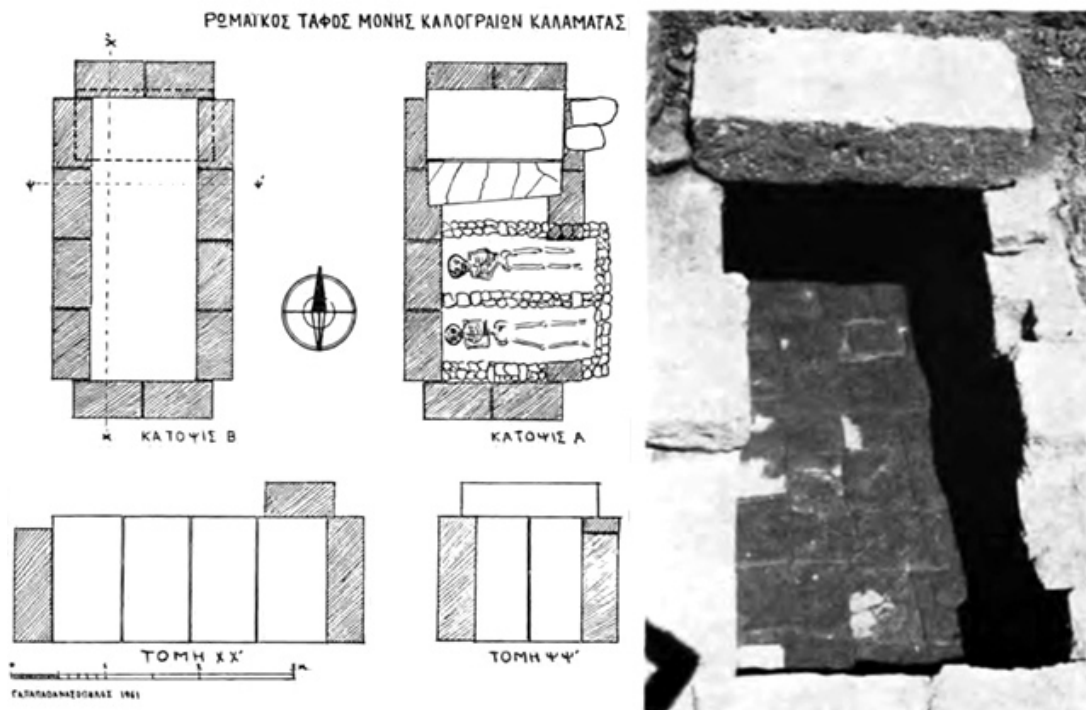
Αυτά θα προσπαθήσουμε να «ψηλαφήσουμε» και να εντοπίσουμε, απομεινάρια κάθε πόλης και διαφορετικών πολιτισμών που αναπτύχθηκαν στο διάβα του χρόνου.

[Λιθογραφία του P. Bascuet "Αποψη της Καλαμάτας", έργο του 1829 που έχει δημοσιεύσει ο Νίκος Ι. Ζερβής ("Πόλεις λιμάνια της Πελοποννήσου / Καλαμάτα-Πάτρα" - έκδοση "Καθημερινής") - Αφαιρετική τοπογραφική αποτύπωση της ιστορικής πόλης και του ζωτικού της χώρου]

"Πόλη πάνω στην πόλη" – Αρχαιότητα

Μια φορά και έναν καιρό βασιλιάς του Αργους έγινε ο Δαναός. Από 10 γυναίκες απέκτησε 50 κόρες, τις Δαναΐδες. Μια από αυτές ήταν η Φιλοδάμεια που παντρεύτηκε το θεό Ερμή και απέκτησαν ένα γιό, που ονομάστηκε Φάρις. Αυτός λοιπόν έφτασε στα μέρη της (σημερινής) Καλαμάτας, έχτισε την πόλη των Φαρών και απέκτησε μια κόρη, την Τηλεγόνη. Η οποία με τη σειρά της παντρεύτηκε τον Αλφειό και γέννησε τον Ορσίλοχο. «Μια φορά και έναν καιρό» γιατί αυτή ήταν η τοπική μυθολογία όπως την άκουσε ο σημαντικός περιηγητής της αρχαιότητας Πausanias, όταν πέρασε από την περιοχή το 2ο μ.χ. αιώνα. Από εδώ και πέρα ο Pausanias δίνει το λόγο στον... Όμηρο σε συνδυασμό με τα όσα άκουσε από τους ντόπιους. Στην «Ιλιάδα» λοιπόν ο Ορσίλοχος εμφανίζεται ως «πολλών ανδρών άνακτας» και με γενικότερη επιρροή καθώς στην «Οδύσεια» αναφέρεται ότι στο ανάκτορό του συναντήθηκαν ο Οδυσσεύς με τον βασιλιά Ιφίτο, γιό του Εύρυτου. Στην ανταλλαγή των δώρων συμφιλίωσης ο Ιφίτος έδωσε στον Οδυσσέα το τόξο του πατέρα του με το οποίο αυτός εξόντωσε στο τέλος τους μνηστήρες της Πηνελόπης.

Τα χρόνια πέρασαν και βασιλιάς των Φαρών έγινε ο Διοκλής, την ίδια εποχή που στην «απέναντι» πλευρά βασιλιάς της Πύλου ήταν ο Νέστορας, ενώ η πόλη ήταν μια από τις επτά που προσφέρθηκαν στον Αχιλλέα από τον Αγαμέμνονα. Με μεγάλη δύναμη στην ευρύτερη περιοχή ο Διοκλής, είχε δύο γιούς και μια κόρη. Οι δίδυμοι Ορσίλοχος και Κρήθωνας σκοτώθηκαν στην Τροία όπως αναφέρει ο Όμηρος στην «Ιλιάδα». Ο Διοκλής στο ανάκτορό του φιλοξένησε τον Τηλέμαχο, γιό του Οδυσσέα και τον Πεισίστρατο, γιό του Νέστορα. Σε αυτό έφαγαν και ήπιαν στο ταξίδι τους προς Σπάρτη και στην επιστροφή τους προς την Πύλο όταν έψαχναν πληροφορίες για τον Οδυσσέα όπως αναφέρει ο Όμηρος στην «Οδύσεια».

ΕΙΚ. 1 Ρωμαϊκός τάφος στη Μονή Καλογραιών

Ο Διοκλής έχασε τα παιδιά του στην Τροία, αλλά είχε και μια κόρη, την Αντίκλεια η οποία παντρεύτηκε το γιό του Ασκληπιού Μαχάονα, και είχε γιούς το Νικόμαχο και το Γόργασο.

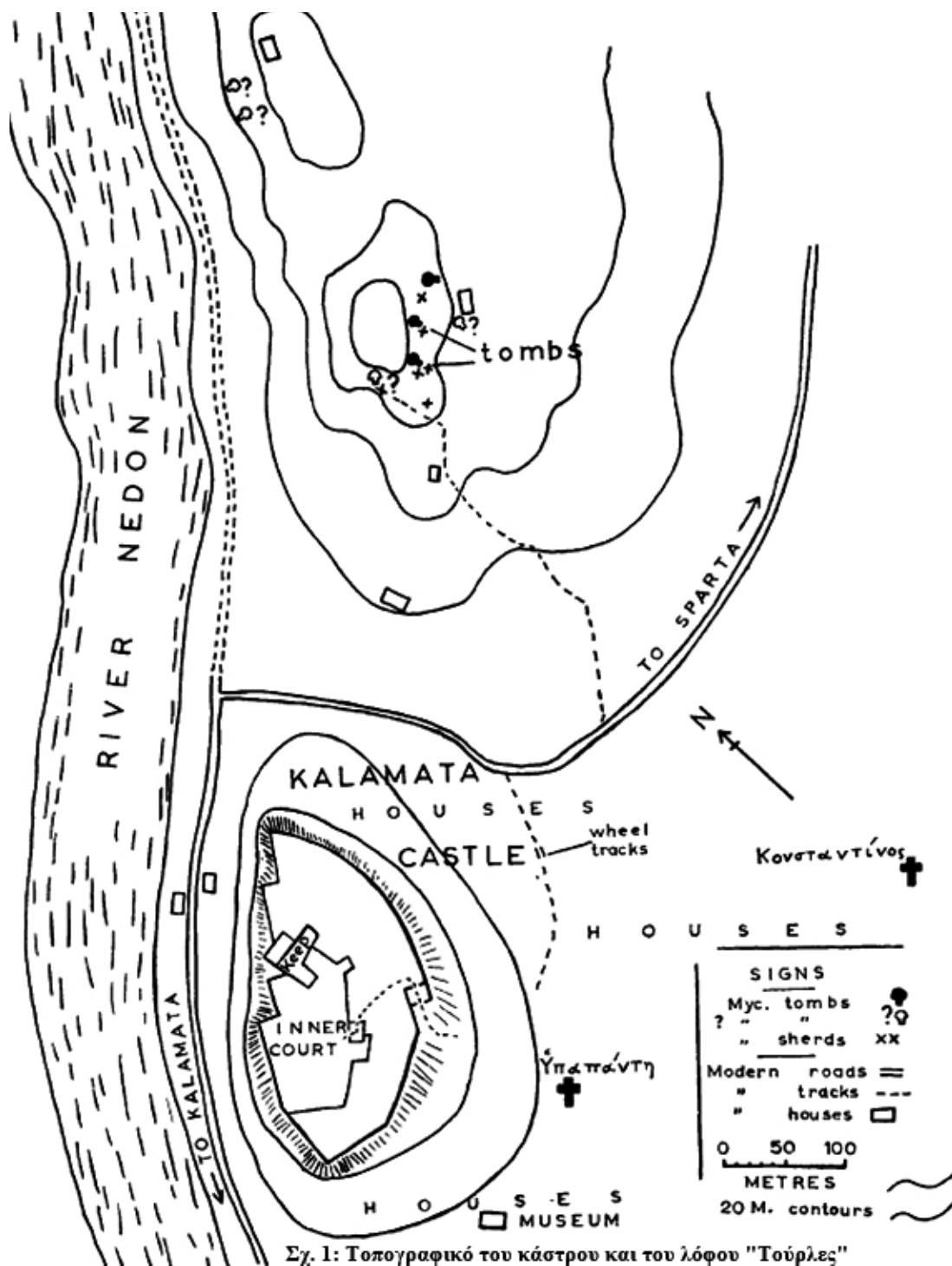
Στη συνέχεια τη σκυτάλη παίρνει η ιστορία που αναφέρει την πόλη των Φαρών σε μια σειρά σημαντικά γεγονότα, ενώ αποτέλεσε πάντα το «μήλον της έριδας» ανάμεσα σε Μεσσήνιους και Λάκωνες στην επιρροή των οποίων περνούσε μετά τους Μεσσηνιακούς πολέμους, ανάλογα με τις πολιτικές επιδιώξεις αυτών που διαφέντευαν την περιοχή.

Οι καλαματιανοί από το 19ο αιώνα ήδη θεωρούσαν ότι η πόλη των Φαρών βρισκόταν στη θέση της πόλης περί το κάστρο. Αυτός άλλωστε ήταν και ο λόγος για τον οποίο στην αυγή του 2ου αιώνα έδωσαν το όνομα «Φαρών» στο δρόμο που ξεκινούσε από τις παρυφές του κάστρου και οδηγούσε στην Παραλία. Και αργότερα όταν διανοίχθηκε έδωσαν το όνομα «Φάριος» στην βόρεια πλευρά του δρόμου μέχρι τη συνάντησή του με το λόφο. Επιστημονικά όμως εξελίχθηκε μια ζωηρή συζήτηση καθώς από τη μια πλευρά ο γεωγράφος Στράβωνας που πέρασε από την πόλη τον 1ο π. χ. αιώνα ανέφερε ότι βρισκόταν στις εκβολές του Νέδοντα και σε απόσταση 5 σταδίων από την ακτή. Και από την άλλη ο Πausανίας που πέρασε το 2ο μ. χ. αιώνα αναφέρει ότι απείχε 6 στάδια από την ακτή και 70 στάδια από την Αβία που βρισκόταν κάπου στη σημερινή Παλιόχωρα. Το στάδιο κάπου 190 μέτρα οπότε μπορείτε να κάνετε τους λογαριασμούς.

Διαφορετικές οι επιστημονικές προσεγγίσεις με ειδικό ενδιαφέρον για τους επιστημονικά ασχολούμενους με το θέμα, αλλά το μεγάλο ζήτημα ήταν τα τεκμήρια που θα αποδείκνυαν τη θέση της πόλης.

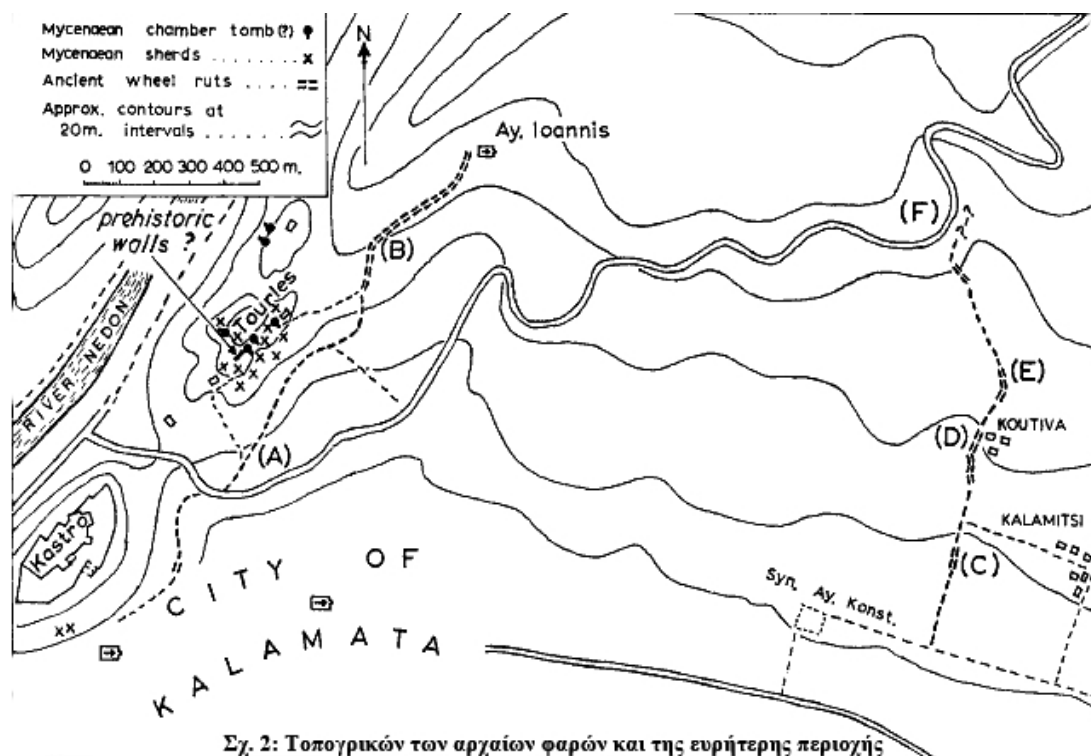
ΕΙΚ. 2 Ανασκαφή Γιαλούρη το 1961

ΕΙΚ. 3 Τα ευρήματα της έρευνας Simpson

Τις πρώτες πληροφορίες έχουμε ήδη από το 1875 από το Σχολάρχη Αθανάσιο Πετρίδη, ο οποίος ανέφερε ότι στην μετεπαναστατική Καλαμάτα διασώθηκαν λείψανα αρχαίων μνημείων όπως τα ερείπια που βρέθηκαν στο κτήμα Εφρεσίων (στην περιοχή νοτιώς της Μυστρά – Μονής Καλογραιών και μέχρι τη Μητροπολίτου Μελετίου) και επιγραφές, πολλές από τις οποίες εξαφανίστηκαν. Αναφέρει μάλιστα περιεχόμενο των πινακίδων και τα σημεία που βρέθηκαν σε περιοχές της «ιστορικής» Καλαμάτας. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνει σε βιβλίο το 1905 ο Δημήτρης Δουκάκης, ο οποίος αναφέρεται σε επιγραφές στην ίδια περιοχή και σε συγκεκριμένα σπίτια που υπήρχαν τότε, μεταφέρει μαρτυρίες παλιών καλαματιανών για επιγραφές που καταστράφηκαν ενώ προσθέτει ότι το 1867 βρέθηκαν στο Καλαμίτσι αρχαιότητες σε βάθος όταν ιδιοκτήτης κτήματος προσπαθούσε να ανοίξει πηγάδι.

Ο Ανδρέας Σκιάς το 1911 ανέφερε ότι με υπόδειξη ιδιοκτήτη ο ίδιος το 1901 είχε δει τμήμα πύργου τείχους σε ένα σημείο μεταξύ της σημερινής πλατείας Υπαπαντής και του νεκροταφείου, ενώ πληροφορήθηκε ότι είχαν βρεθεί και άλλα τμήματα προς τα δυτικά. Με βάση τα ευρήματα αυτά θεώρησε ότι στον άξονα που ξεκινάει από το νεκροταφείο και κατευθύνεται προς τη σημερινή Μητροπολίτου Θέμελη βρισκόταν η νότια πλευρά του τείχους των αρχαίων Φαρών. Δυτικά έστριβε και ακολουθούσε την ανατολική όχθη του Νέδοντα. Ανατολικά περνούσε από το νεκροταφείο και κατευθυνόταν προς τις Τούρλες. Ο Σκιάς αναζητώντας τα αρχαία ίχνη εντόπισε την ίδια περίοδο στη θέση «Λιθωμένο φίδι» στην ανατολική πλευρά του Νέδοντα επτά επιγραφές που φαίνεται να σχετίζονται και με το θεό Πάνα. Ενώ παράλληλα εντόπισε τμήματα λαξευτής οδού στην ίδια πλευρά του

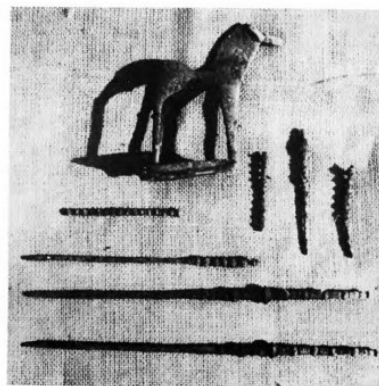
Σχ. 2: Τοπογραφικών των αρχαίων φαρών και της ευρύτερης περιοχής

ΕΙΚ. 4 Το αρχαίο οδικό δίκτυο σύμφωνα με τον Simpson

Όλα τα προηγούμενα αποτελούσαν «υποψίες» αλλά όχι και «τεκμήρια» για τη θέση των αρχαίων Φαρών. Και χρειάστηκε να περάσουν δεκαετίες για να εντοπιστούν και τα τεκμήρια. Αυτά εντοπίστηκαν τα μεταπολεμικά χρόνια από έναν σημαντικό «καθημερινό» άνθρωπο που είχε πάθος (και) με την αρχαιολογία. Ήταν ο μπάρμπα Γιάννης Ταβουλαρέας (που του είχαν κολλήσει το παρατσούκλι «σοφός») ο οποίος τριγυρνούσε παντού στην ιστορική πόλη και παρακολουθούσε εκσκαφές αλλά και κάθε είδους οικοδομικές εργασίες. Κάπως έτσι εντοπίστηκαν κάπου στα μέσα της δεκαετίας του 1950-1960 τάφοι της αρχαιότητας στην περιοχή του Μοναστηριού, ευρήματα στα οποία προστέθηκαν νέα κατά τις εργασίες ανακατασκευής του το 1961 (εικ. 1). Ο μπάρμπα Γιάννης είχε ανακαλύψει «σπιλιές» στο λόφο Τούρλες βόρεια του κάστρου και όταν το 1957 έφθασε στην Καλαμάτα ο αμερικάνος αρχαιολόγος Ρίτσαρντ Σίμπσον, τον οδήγησε σε εκείνη την περιοχή. Εκεί βρέθηκαν τρεις θαλαμωτοί τάφοι που είχαν καταρρεύσει, αλλά και θραύσματα αγγείων χρονολογούμενα μεταξύ 1200-1100 π. χ. αλλά και πολύ νεότερων εποχών. Με βάση τα ευρήματα πιθανολογήθηκε ότι εκεί ήταν το νεκροταφείο των αρχαίων Φαρών και στο λόφο του κάστρου η αρχαία ακρόπολη.

Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1961, όταν ξεκίνησε μια από τις πολλές... αναπλάσεις της πλατείας Υπαπαντής, ο μπάρμπα Γιάννης Ταβουλαρέας εντόπισε δόμους αρχαίου κτίσματος, ειδοποίησε την Εφορεία Αρχαιοτήτων και έφθασε στην πόλη ο αρχαιολόγος Νίκος Γιαλούρης ο οποίος προχώρησε σε μικρή ανασκαφή και αποκάλυψε μέρος αρχαίου κτίσματος που αντιστοιχούσε σε δημόσιο κτήριο και βρισκόταν στην νοτιοανατολική πλευρά της πλατείας. Αντί να προχωρήσει όμως η ανασκαφή, τα ευρήματα θάφτηκαν «σε μια νύχτα» προκειμένου να τελειώσει η διαμόρφωση της πλατείας ενόψει της γιορτής της Υπαπαντής, παρά τις διαμαρτυρίες πνευματικών ανθρώπων της εποχής (εικ.2).

Το 1965 ο Σίμπσον συνέχισε τις έρευνες στην περιοχή του κάστρου και εντόπισε κεραμικά όστρακα της περιόδου 1200-1100 π. χ. στην μικρή πλαγιά νότια από αυτό. Ενώ στο λόφο «Τούρλες» εντοπίστηκε τοίχος που ανήκε ενδεχομένως σε προϊστορικό κτήριο, ενώ βρέθηκε κομμάτια από αγγεία οικιακής χρήσης της ίδιας περιόδου, γεγονός που εκτιμήθηκε ως ένδειξη πως εκτός από νεκροταφείο στο λόφο υπήρχε και οικιστική εγκατάσταση (εικ. 3).

ΕΙΚ. 5

Τα ευρήματα Θέμελι στο Πέρα Καλαμίτσι με το εμβληματικό ιππάριο

ΕΙΚ. 6

Τμήμα σαρκοφάγου με ανάγλυφη παράσταση μαινάδας που χορεύει και δίπλα της στέκεται Σειλινός, 2ος μ. Χ. αιώνας (Άγιος Ιωάννης Σπυλαιώδης Κάστρου)

Ο Σίμπσον όμως εντόπισε και ίχνη του αρχαίου οδικού δικτύου. Μια διαδρομή ξεκινούσε από το κάστρο, πέρναγε στις παρυφές του λόφου «Τούρλες» και οδηγούσε στον Αγιάνην Καρβούνη. Η δεύτερη ξεκινούσε από την περιοχή Αγίου Κωνσταντίνου (κοντά στο παλιό στρατόπεδο) και οδηγούσε βόρεια μέχρι το δρόμο Καλαμάτας-Σπάρτης (**εικ. 4**). Ετσι φαίνεται ότι το οδικό δίκτυο οδηγούσε προς τη «λαξευτή οδό» δίπλα στο Νέδοντα που είχε ανακαλύψει ο Σκιάς.

Την ίδια περίοδο περίπου ο αρχαιολόγος Πέτρος Θέμελης ανακάλυψε στη θέση Πέρα Καλαμίτσι ευρήματα που τον οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι η απόσταση από την Καλαμάτα και η κατεύθυνση στην οποία οδηγεί η περιγραφή του Πausανία ευνοούν την αναζήτηση του Ιερού του Κάρνειου Απόλλωνα σε αυτή τη θέση (**εικ. 5**).

Αργότερα στον Άγιο Ιωάννη σπηλαιώδη (στη δυτική πλευρά του λόφου κάτω από το κάστρο) βρέθηκαν και αποτοιχίστηκαν τμήματα σαρκοφάγου της ρωμαϊκής εποχής (**εικ. 6**).

Θα μπορούσε να καταγραφούν και άλλα αρχαία ευρήματα στην περιοχή, αλλά οι λεπτομέρειες εκφεύγουν του στόχου που έχει το συγκεκριμένο κείμενο να περιγράψει την εξέλιξη της πόλης από την αρχαιότητα και να εντοπίσει θέσεις και τοποσημα.

Χρειάστηκε να περάσουν πολλές δεκαετίες από εκείνα τα χρόνια για να έρθει και πάλι στην επιφάνεια το ζήτημα της ανάδειξης των ευρημάτων, με σημαντικότερο και πλέον «ορατό» το δημόσιο κτίσμα στην πλατεία Υπαπαντής. Και χρειάστηκε αγώνας πνευματικών ανθρώπων όλα αυτά τα χρόνια και κινητοποίηση των πολιτών για να αποφασιστεί και να αρχίσει να υλοποιείται σωστική ανασκαφή στη νοτιοανατολική πλευρά της πλατείας, στην οποία μέχρι τώρα επαναβεβαιώθηκαν τα ευρήματα Γαλούρη (**εικ. 7**).

ΕΙΚ. 7 Η πρόσφατη ανασκαφή στην πλατεία Υπαπαντής, στο σημείο που είχε ανασκάψει ο Γαλούρης

Πόλη πάνω στην πόλη. Από τις αρχαίες Φαρές στη νεότερη Καλαμάτα

Όσον αφορά τους θαλαμωτούς τάφους καταγγέλθηκε ότι ένας από αυτούς καταστράφηκε για την κατασκευή του περιμετρικού δρόμου. Σε άμεση απάντηση η προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ευαγγελία Μπλίτσιου-Κεχαγιά ανέφερε ότι δεν πρόκειται για θαλαμωτό τάφο ούτε βρέθηκαν κεραμικά, όστρακα, αρχιτεκτονικά ή άλλα στοιχεία που να επιβεβαιώνουν κάτι τέτοιο. Και ακόμη ότι οι τάφοι που βρήκε ο Σίμπσον δεν βρίσκονται σε αυτή την περιοχή και πως παρά τις έρευνες που έχουν γίνει δεν έχουν βρεθεί.

Οι εργασίες κατασκευής του περιφερειακού όμως αποκάλυψαν ένα σημαντικό στοιχείο: Το υδραγωγείο που χρονολογείται από τους ρωμαϊκούς μέχρι τους μεταβυζαντινούς χρόνους και βρίσκεται στις «Τούρλες» περίπου 500 μέτρα βόρεια-βορειοανατολικά του κάστρου (**εικ. 8**).

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι το 2010, ο καθηγητής Γιάννης Πίκουλας αναζήτησε μετά από έναν αιώνα τα ευρήματα του Ανδρέα Σκιά (επιγραφές και λαξευτή οδός) στο Νέδοντα και εντόπισε δύο από τα τέσσερα τμήματα που είχαν βρεθεί. Ενώ σώζονται και επιγραφές που είχαν βρεθεί. Η λαξευτή οδός είναι μνημειακό έργο για την εποχή του και προφανώς αποτελούσε το δρόμο ο οποίος οδηγούσε από τις Φαρές στο ιερό της Λιμνάτιδος Αρτέμιδος στο Βόλιμο.

Έτσι απλά, αυτή ήταν η αρχαία πόλη, αυτά είναι τα ευρήματα που επιβεβαιώνουν τη θέση της, ελάχιστα από τα οποία μπορούν να είναι ορατά και η ανάδειξή τους είναι μεγάλης αξίας για την ιστορία της πόλης και τη γνωριμία των συμπολιτών με αυτή.

Η πόλη που «διασώθηκε» στην ιστορία μέχρι τα μέσα του 6ου μ. χ. αιώνα καθώς αναφέρεται στο «Συνέκδημο του Ιεροκλέους» και στα «Εθνικά» του Στέφανου Βυζαντίου. Από εκεί και ύστερα «σβήνουν» τα ίχνη της για αιώνες...

ΕΙΚ. 8 Το υδραγωγείο στις «Τούρλες»

Βιβλιογραφία – άρθρα

1. Νίκος Παπαχατζής: Παισανία «Μεσσηνιακά»
2. Πέτρος Θέμελης: «Η πόλη των αρχαίων Φαρών» - Εκδοση "Καθημερινή – Επτά Ημέρες", τεύχος "Πόλεις Λιμάνια Πελοποννήσου, Καλαμάτα – Πάτρα"
3. Αθανάσιος Πετρίδης: «Αρχαιολογική και ιστορική έρευνα περί Φαρών και Καλαμών» - Καλαμάτα 1873
4. Δημήτριος Δουκάκης: «Μεσσηνιακά και ιδία περί Φαρών και Καλαμάτας» - Αθήνα 1905
5. Ανδρέα Σκιά: «Φαρών τοπογραφικά και επιγραφικά» - «Αρχαιολογική Εφημερίς» – Αθήνα 1911
6. Richard Hope Simpson: «Identifying a Messenian state», Richard Hope Simpson B.S.A. 1957
7. William A. McDonald and Richard Hope Simpson: «Further Explorations in Southwestern Peloponnese: 1964-1968» - American Journal of Archaeology (Apr.,1969)
8. Αρχαιολογικό Δελτίο 17 (1961/2): Χρονικά
9. Αρχαιολογικό Δελτίο 20 (1965): Χρονικά Β2
10. «Μυθικοί Χοροί της Μεσσηνίας» - Κατάλογος έκθεσης 2/6/2014 – 31/10/2016 – Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας
11. Δημοσθένης Κοσμόπουλος – Μαριφίλη Βαλάκα Νέες θέσεις και ευρήματα από τις αρχαιολογικές έρευνες για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου «Κόρινθος- Τρίπολη-Καλαμάτα» στη Μεσσηνία (ΑΕΠΕΛ2) Πρακτικά της Β΄ Επιστημονικής Συνάντησης Καλαμάτα, 1-4 Νοεμβρίου 2017
12. Γ.Α. Πίκουλας "Από το οδικό δίκτυο της Αρχαίας Μεσσηνίας: η οδός Λαγκαδά του Νέδοντος" Πρακτικά Δ΄ Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, 2010.
13. aristomenismessinios.blogspot.com: «Αρχαία Φαράι-Καλαμάτα» και «Το υδραγωγείο των αρχαίων Φαρών»
14. Εφημερίδες «Θάρρος» (1961), «Ελευθερία» (2020-2023)
15. Ενημερωτική ιστοσελίδα kalamatajournal.gr

«Πόλη πάνω στην πόλη» - Βυζαντινή εποχή

Ακολουθεί μια περίοδος τριών αιώνων από το 585 μ. χ. περίπου όταν οι Σλάβοι φθάνουν στην Πελοπόννησο, μέχρι τα μέσα του 9ου αιώνα όταν ανακάμπτει η Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

ΕΙΚ. 1 Οι Άγιοι Απόστολοι

Στη διάρκεια αυτή δεν υπάρχει καμία πληροφορία για την περιοχή των Φαρών και όταν εμφανίζεται η πρώτη, η πόλη έχει αλλάξει όνομα και ονομάζεται πλέον «Καλαμάτα». Πρώτη φορά εμφανίζεται τον 10ο -11ο αιώνα στον Βίο του Οσίου Νίκωνα ως Καλομ(μ)άτα και Καλαμ(μ)άτα.

Σε αυτό το διάστημα αλλάζουν και τα ονόματα σε πολλές περιοχές της Μεσσηνίας, και ως αποτέλεσμα μετακίνησης πληθυσμών. Με πλέον χαρακτηριστική περίπτωση αυτή της Κορώνης η οποία από το Πεταλίδι... μετακομίζει στην Ασίνη το όνομα της οποίας εγκαταλείπεται (και από τότε η Κορώνη βρίσκεται στο ίδιο σημείο). Ως εκ τούτου μια εκδοχή θα μπορούσε να είναι η μετονομασία ως προϊόν μετακίνησης πληθυσμού από τις αρχαίες Καλάμες οι οποίες εκείνους τους αιώνες μετονομάστηκαν σε Γιάννιτσα από τους Σλάβους, με κοινό «υπόβαθρο» το ελώδες και υγρό της περιοχής που ήταν ευνοϊκό για την ανάπτυξη καλαμιώνων. Υπόθεση εργασίας φυσικά καθώς δεν υπάρχουν τεκμήρια που θα υποστήριζαν τις διαφορετικές απόψεις για το θέμα.

ΕΙΚ. 2 Ο Άγιος Χαράλαμπος

ΕΙΚ. 3 Ο Άγιος Κωνσταντίνος της Μονής Καλογραιών

ΕΙΚ. 4 Ο Άγιος Δημήτριος στις Τούρλες, δίπλα στο Δημοτικό Σχολείο

Για τη βυζαντινή Καλαμάτα υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία αλλά παρ' όλα αυτά γνωρίζουμε ότι τον 11ο – 12ο αιώνα ήταν μια εκτεταμένη πόλη για εκείνη την εποχή, ενδεχομένως και πολυάνθρωπη, της οποίας μπορούμε να προσδιορίσουμε τα όρια, τα οποία ουσιαστικά ταυτίζονται με τα όρια της αρχαίας πόλης. Την περίοδο αυτή χρονολογούνται εκκλησιαστικά μνημεία ή τμήματά τους που σώθηκαν μέχρι σήμερα. Πρόκειται για τους Αγίους Αποστόλους (νότια) (**εικ. 1**), τον Άγιο Χαράλαμπο του νεκροταφείου (**εικ. 2**) και τον Άγιο Κωνσταντίνο της Μονής Καλογραιών (ανατολικά) (**εικ. 3**) και τον Άγιο Δημήτριο στις Τούρλες (δίπλα στο δημοτικό σχολείο) (**εικ. 4**). Ενδεχομένως στην ίδια περίοδο ανήκει και η ανώνυμη εκκλησία στο βορειοανατολικό προμαχώνα του κάστρου την οποία εντόπισε ο Μπον (**εικ. 5**). Αυτή η εκκλησία ήρθε να «στεγάσει» μια άλλη εκδοχή για την προέλευση του ονόματος, που θέλει να προέρχεται από κάποια Παναγία Καλομάτα (που δεν μαρτυρείται). Σε αυτή την περίοδο η Καλαμάτα (πλέον) φαίνεται ότι παίζει ένα ρόλο τόσο από τη θέση της κοντά στην ακτή όσο και από το γεγονός ότι είναι στη διαδρομή από Σπάρτη και Μάνη προς Κορώνη. Ενώ φαίνεται ότι αποτέλεσε «στήριγμα» των βυζαντινών στην προσπάθεια να απωθήσουν στα ορεινά τους Σλάβους.

Δύο αχρονολόγητα μνημεία παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον αλλά δεν έχουν μελετηθεί: Ο Άγιος Ιωάννης σπλιαιώδης στη δυτική πλευρά του λόφου κάτω από το κάστρο, που σφραγίστηκε για λόγους προστασίας λειψάνων τοιχογραφιών από βανδαλισμούς. Εκτιμάται ότι είναι εκκλησία των υστεροβυζαντινών χρόνων (**εικ. 6**). Και ο Άγιος Σώζων σε αδιέξοδο της οδού Αλαγονίας, ο οποίος πιθανόν έχει κατασκευαστεί πάνω σε κτίσμα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (**εικ. 7**).

ΕΙΚ. 5 Η ανώνυμη εκκλησία του κάστρου

ΕΙΚ. 6 Τοιχογραφία από τον Άγιο Ιωάννη σπλαιώδη

ΕΙΚ. 7 Υπολείμματα του Αγίου Σώζωντα

ΕΙΚ. 8 Η εικόνα της Υπαπαντής

Ενδιαφέρον για την βυζαντινή Καλαμάτα παρουσιάζουν κάποια στοιχεία της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Το πρώτο είναι η εικόνα της Υπαπαντής που χρονολογείται το 682 μ. Χ σύμφωνα με τη σχετική αναφορά πάνω σε αυτή. Εικάζεται ότι η εικόνα έφθασε στην Καλαμάτα σε μεταγενέστερο χρόνο, ίσως στην περίοδο των Εικονομαχιών (εικ. 8).

Το δεύτερο είναι κίονας που «αποκαλύφθηκε» από τη φωτογράφιση του αείμνηστου Νίκου Ι. Ζερβή στο κατεδαφισμένο «Κοριφωτάκειο», ο οποίος κάποια στιγμή παραδόθηκε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Εκτιμάται ότι και αυτό το στοιχείο ανήκει σε εκείνη την περίοδο και έφθασε στην Καλαμάτα αργότερα (εικ. 9).

ΕΙΚ. 9 Ο κίονας στον πύργο Κοριφωτάκη που αποκαλύφθηκε μετά το σεισμό

Βιβλιογραφία – πηγές

1. Γιώργος Δημητροκάλης: «Βυζαντινά μνημεία» - Εκδοση “Καθημερινή – Επτά Ημέρες”, τεύχος “Πόλεις Λιμάνια Πελοποννήσου, Καλαμάτα – Πάτρα”
2. Ηλίας Αναγνωστάκης: «Η βυζαντινή Καλαμάτα» - Εκδοση “Καθημερινή – Επτά Ημέρες”, τεύχος “Πόλεις Λιμάνια Πελοποννήσου, Καλαμάτα – Πάτρα”
3. Α. Βον: «Eglises Byzantines de Kalamata» - Παρίσι 1947
4. Κ. Καλοκύρης: «Βυζαντινά εκκλησιαί της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας» - Αθήνα 1973
5. Γ. Δημητροκάλης «Αγνωστοί βυζαντινί ναοί της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας» - Αθήνα 1998
6. Ηλίας Μπιτσάνης: «Εκκλησιαστικά μνημεία ιστορίας και πολιτισμού στην Καλαμάτα» - Καλαμάτα 2006

«Πόλη πάνω στην πόλη» - Φραγκοκρατία

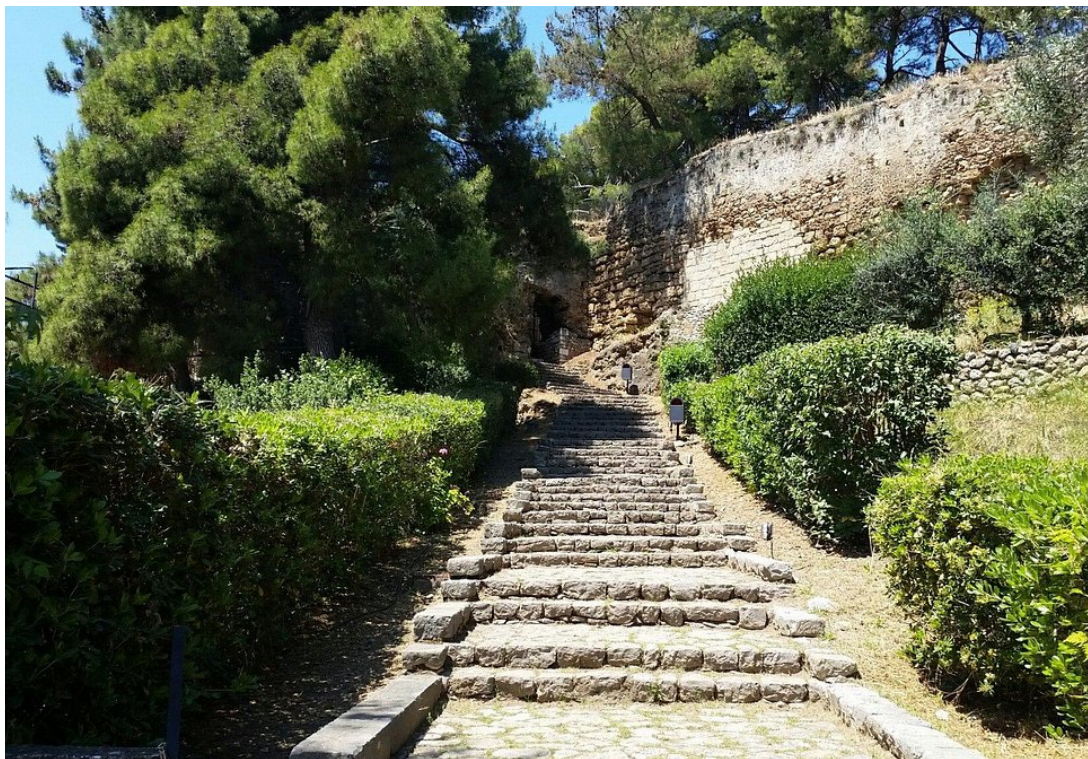
Οι πηγές «εγγράφουν» την Καλαμάτα στην ιστορία για πρώτη φορά το 1205, όταν αυτή καταλήφθηκε από τους Φράγκους, όπως αναφέρεται στο «Χρονικόν του Μορέως». Οπου διαβάζουμε ότι

Το κάστρον νύραν αχαμινόν
ως μοναστήριον το είχαν
το σώσει το επολέμησαν
από σπαθίου το απήραν
με συμφωνίες το έδωκαν
κι εκείνοι ωσάν οι άλλοι

Βυζαντινό κάστρο στη θέση της αρχαίας ακρόπολης όπως φαίνεται, το οποίο όμως δεν ήταν ισχυρό οχυρό σύμφωνα με την αφήγηση. Πολύ περισσότερο είχε μετατραπεί σε μοναστήρι και ενδεχομένως η ανώνυμη εκκλησία του Μπρον να ήταν ένα από τα στοιχεία του **(εικ. 1)**.

ΕΙΚ. 1 Το κάστρο από ψηλά, διακρίνονται η υψηλότερη οχύρωση, ο χώρος της ανώνυμης εκκλησίας και της κινστέρνας στη βορειοανατολική πλευρά και η εκκλησία του Ευαγγελισμού που εγκαινιάστηκε στο μεσοπόλεμο και ολοκληρώθηκε μετά από δεκαετίες (φωτογραφία από το kastro.eu)

ΕΙΚ. 2 Η είσοδος στην εσωτερική οχύρωση από την ανατολική πλευρά (φωτογραφία από το [tripadvisor.com.gr](https://www.tripadvisor.com.gr))

ΕΙΚ. 3 Το μεσαιωνικό κτήριο στον εσωτερικό περίβολο (φωτογραφία από την έκδοση της «Καθημερινής» για την Καλαμάτα)

ΕΙΚ. 4 Το Κάστρο στο μεταίχμιο του 19ου με τον 20ο αιώνα πριν τις επεμβάσεις, διακρίνονται καθαρά οι οχυρώσεις και η τελική μορφή που είχε μετά από αλλεπάλληλες επεμβάσεις (φωτογραφία από το Λεύκωμα των ΓΑΚ Μεσσηνίας)

Σύμφωνα με το υπουργείο Πολιτισμού, η σημερινή μορφή του κάστρου οφείλεται σε μεγάλη ανακατασκευή του από τον φράγκο ιδρυτή του πριγκιπάτου της Αχαΐας στις αρχές του 13ου αιώνα. Το μνημείο έχει την τυπική μορφή ενός βυζαντινού κάστρου: Στο πιο απόκρημνο σημείο του, στην κορυφή του λόφου, υψώνεται ένας πύργος-καταφύγιο με θολοκέραστη δεξαμενή νερού, όπου εντοπίστηκε από τον Μπόν η ανώνυμη εκκλησία. Ένας εσωτερικός οχυρωματικός περίβολος περιβάλλει την κορυφή του λόφου, ενώ ένας δεύτερος προστατεύει μια μεγαλύτερη περιοχή στην περισσότερο προσβάσιμη και ως εκ τούτου ευάλωτη ανατολική πλευρά (**εικ. 2**). Τα τείχη είναι κατακόρυφα, ακολουθούν τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους και δεν σώζονται οι επάλξεις τους. Για να ενισχύσουν την οχύρωση οι Φράγκοι χρησιμοποίησαν μεταξύ των άλλων και χώματα από κοντινή περιοχή η οποία έχει φθάσει μέχρι τις ημέρες μας ως «Φραγκόλιμνα» λόγω του μεγάλου λάκκου που είχε δημιουργηθεί και γέμιζε νερά. Η «λίμνη» επιχώθηκε το 1857 από κρατούμενους των φυλακών τους οποίους χρησιμοποίησε ο διοικητής Κουμουνδουράκης. Ένα δεύτερο τοπωνύμιο που παραπέμπει στην εποχή της Φραγκοκρατίας είναι το «Φραγκοπήγαδο» λόγω του πηγαδιού που βρίσκεται εκεί. Από το σημείο εκείνο φαίνεται ότι περνούσε ο δρόμος που οδηγούσε στην υπόλοιπη Μεσσηνία και ακολουθούσε περίπου την Αγίου Γεωργίου και έστριβε προς το Καλάμι.

Μετατροπές έγιναν από τους Ενετούς το 1685 και έμειναν μέχρι το 1715, αυτής της περιόδου είναι η υπάρχουσα πύλη η οποία φέρει ανάγλυφο του Λέοντα του Αγίου Μάρκου.

Μια διαφορετική εκδοχή δίνει ο Γιάννης Μπίρης ο οποίος θεωρεί ότι το φράγγικο κάστρο ήταν ο εσωτερικός περίβολος και πως το εξωτερικό τείχος κατασκευάστηκε από τους Ενετούς.

Στον εσωτερικό περίβολο βρίσκεται κτήριο που χρονολογείται στην εποχή του μεσαίωνα (**εικ. 3**).

Στη σημερινή του μορφή το Κάστρο (Φρούριο για τους παλαιούς καλαματιανούς) είναι αλλοιωμένο καθώς στο μεσοπόλεμο αντιμετωπίστηκε ως τόπος αναψυχής και όχι ως μνημείο που είχε σαν αποτέλεσμα να φυτευτούν πεύκα και θάμνοι, να κατασκευαστούν κατά καιρούς αναψυκτήρια, αλλά και θέατρο τα μεταπολεμικά χρόνια. Ο φωτογραφικός φακός έχει αποτυπώσει το κάστρο πριν τις επεμβάσεις, στο μεταίχμιο του 19ου με τον 20ο αιώνα (**εικ. 4**).

Η περιοχή του Κάστρου παρουσιάζει ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον παρά το γεγονός ότι οι επεμβάσεις (δενδροφυτεύσεις, θέατρο, δεξαμενή ύδρευσης της πόλης) έχουν καταστρέψει σημαντικά τεκμήρια. Το καλοκαίρι του 2022 πραγματοποιήθηκε συστηματική ανασκαφική έρευνα που διεξήγαγαν από κοινού η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας και το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Όπως έγινε γνωστό τότε, τα ευρήματα περιλαμβάνουν θραύσματα πύλινων και γυάλινων αγγείων σταυροφορικής, βενετικής και οθωμανικής περιόδου και πολυάριθμα σιδερένια καρφιά πιθανόν από τη στερέωση δοκών στέγης (**εικ. 5**).

ΕΙΚ. 5 Από τις ανασκαφές του 2022 στον εσωτερικό περίβολο του Κάστρου

ΕΙΚ. 6,7 «Μια πόρτα στην Καλαμάτα», ξυλογραφία του 1868 σε όρθιο ξύλο, σχέδιο του D. Lancelot από σχέδιο του Henri Bell (από το Ιδρυμα Λασκαρίδης)

Ενδιαφέρον για την περίοδο αυτή και την επιρροή της στην πόλη, έχουν κάποια στοιχεία τα οποία εξαφανίστηκαν στο χρόνο. Αυτά τα στοιχεία υπήρχαν και το 1840 όταν έφθασε στην πόλη ο γάλλος συγγραφέας και ιστορικός Μπυσόν σύμφωνα με τον οποίο «η Καλαμάτα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον» επειδή εδώ είχε γεννηθεί ο πρίγκιπας Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος στα χρόνια της Φραγκοκρατίας: «Εκ πρώτης όψεως η Καλαμάτα είχε μάλλον τον αέρα μιας μικρής πόλεως βουρβωνικής επαρχίας [...] Η είσοδος πολλών σπιτιών έχουν διατηρήσει ακόμη τους δύο στύλους επάνω στους οποίους στηρίζεται ένα ραγισμένο επιστύλιο που συναντά κανείς στις παλιές πόλεις μας. Και για να δώσω μεγαλύτερη ομοιότητα, ένα κρινολίνο είναι σκαλισμένο κάπου-κάπου στο ράγισμα». Ο Γερμανός Αρμάντ Φράιχερ φον Σβάιγκερ Λέρχενφελντ το 1882 γράφει: "Σταθήκαμε μπροστά σε μικρές αξιοθέατες παλαιές οικοδομές που είχαν βενέτικους και φράγκικους θυρεούς. Πέρασαμε μπροστά από εισόδους, στο αέτωμα των οποίων είδαμε, λαξευμένους στην πέτρα, τους γαλλικούς κρίνους. Σε μερικά μέρη, νομίζαμε ότι είχαμε μεταφερθεί εξ ολοκλήρου, σε μια τυπική πόλη του μεσαίωνα". Σχετικές αποτυπώσεις υπάρχουν σε χαλκογραφίες του 19ου αιώνα (εικ. 6, 7).

Ο Βιλλαρδουΐνος που ονομάστηκε «Καλαμάτας» επειδή γεννήθηκε εδώ, αν είναι σωστή η πληροφορία του Δουκάκη, έζησε στο ανάκτορο που βρισκόταν στη θέση όπου βρίσκεται σήμερα η Υπαπαντή: «επί της τοποθεσίας αυτής έκειντο τα ερείπια των ανακτόρων του Βιλλαρδουΐνου του Καλαμάτα, άτινα και εγώ αυτός είδον». Σε απόσταση από το 1913 που δημοσιεύτηκε το κείμενο, φυσικά δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τι ακριβώς είδε ο Δουκάκης όταν κατασκευαζόταν η Υπαπαντή και κατέληξε σε αυτό το συμπέρασμα. Ας κρατηθεί ως μια ένδειξη.

Αν γι' αυτό υπάρχει ένδειξη, για το γεγονός ότι η ταφή του έγινε στην Καλαμάτα, υπάρχει απόδειξη. Η Βιργινία Αλμπάνη σε εργασία της για το Γουλιέλμο Βιλλεαρδουΐνο, παρουσιάζει φωτογραφικό υλικό του 1898, σύμφωνα με το οποίο στη βόρεια πλευρά του Αγίου Χαράλαμпу στο νεκροταφείο, υπήρχε η σαρκοφάγος του. Η οποία στη συνέχεια εξαφανίστηκε αλλά είναι πολύ πιθανόν να βρεθεί κάπου εκτός Ελλάδος (εικ. 8)

ΕΙΚ. 8

Η σαρκοφάγος του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουΐνου έξω από τον Άγιο Χαράλαμпу σε φωτογραφία του 1898

© Collection chrétienne et byzantine - Millet EPHE

Βιβλιογραφία – πηγές

1. Πέτρος Καλονάρος: «Το Χρονικόν του Μορέως, τό Ελληνικόν Κείμενον κατά τον κώδικα της Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του Παρισινού» - Εκδόσεις «Εκάτη» Αθήνα 2005

2. Υπουργείο Πολιτισμού <http://odysseus.culture.gr/> - Κάστρο Καλαμάτας

3. Γιάννης Μπίρης: «Κάστρα και οχυρά της Μεσοπνίας» - Καλαμάτα 2020

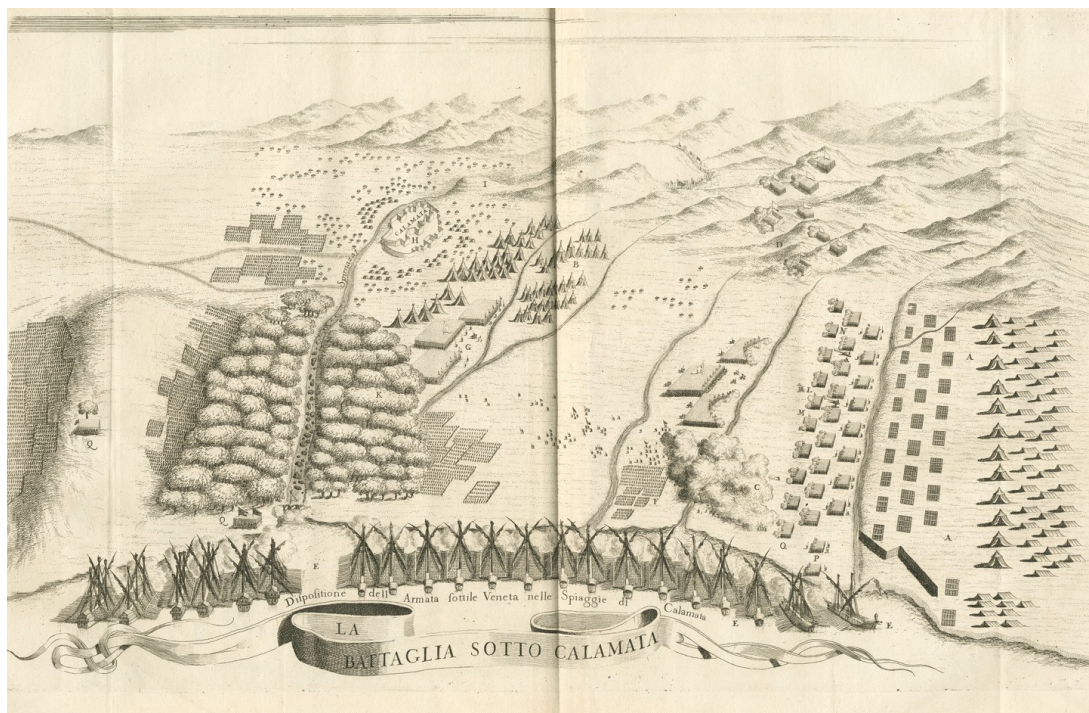
4. Αν. Μπλίτσι-Νίκα, Χρ. Θεοφιλοπουλου-Στεφανούρη: «Καλαμάτα – Οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης, 1830-1940» - Καλαμάτα 2010

5. Γεώργιος Δημητροκάλλης: «Βυζαντινά μνημεία» - Εκδοση “Καθημερινή – Επτά Ημέρες”, τεύχος “Πόλεις Λιμάνια Πελοποννήσου, Καλαμάτα – Πάτρα”

6. Νίκος Ι. Ζερβής: «Οι ξένοι ταξιδιώτες» - Εκδοση “Καθημερινή – Επτά Ημέρες”, τεύχος “Πόλεις Λιμάνια Πελοποννήσου, Καλαμάτα – Πάτρα”

7. Δ. Δουκάκης: «Εκκλησίοι της Καλαμάτας» - «Εκκλησιαστικός Φάρος» - τ. ΙΑ΄ και ΙΒ΄ – 2013

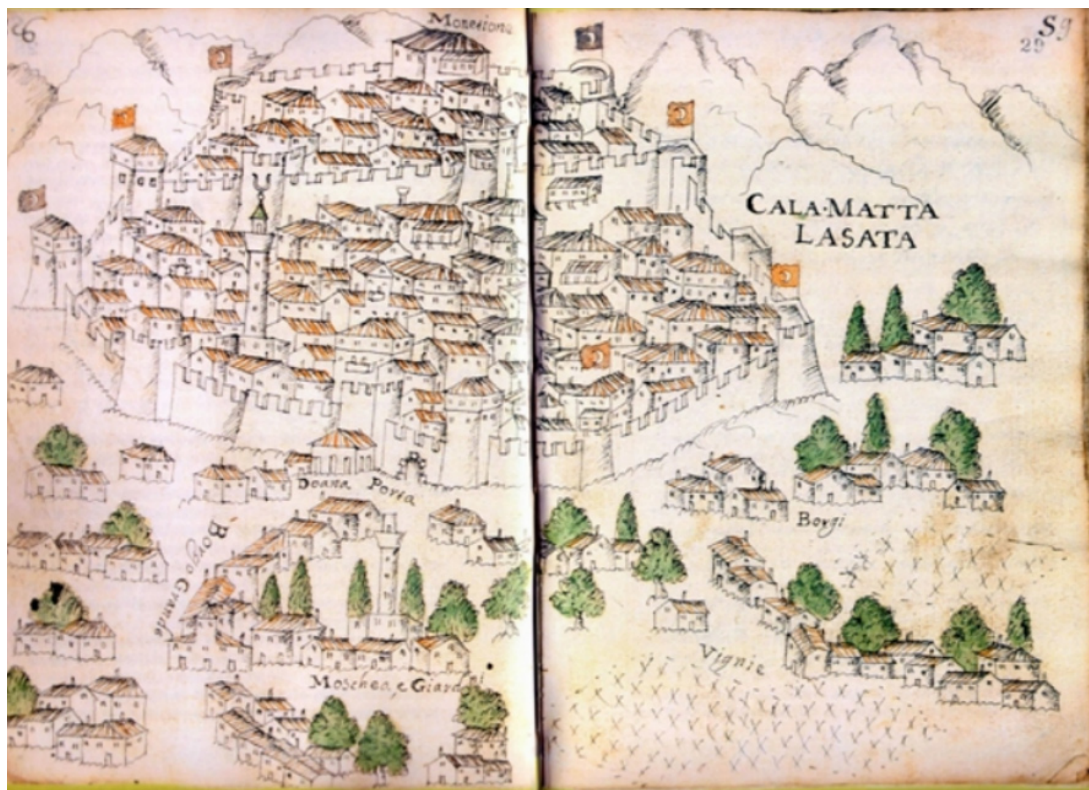
8. Βιργινία Αλμπάνη: «Ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουΐνος και η Καλαμάτα» - Πρακτικά Δ΄ Τοπικού Συνεδρίου Μεσοπνιακών Σπουδών, 2010

ΕΙΚ. 2 Χάρτης με τις θέσεις των στρατευμάτων στη μάχη της Καλαμάτας του 1685, κατά τη διάρκεια του Έκτου Βενετοοθωμανικού πολέμου (1684-99). Διακρίνεται αριστερά το μεγάλο δάσος με τις λεύκες στη Δυτική Παραλία – Από το Ίδρυμα Λασκαρίδη - Εκδοση CORONELLI, Vincenzo. Description géographique et historique de la Morée, reconquise par les Venitiens du royaume de Negrepoint, des lieux circonvoisins...Παρίσι, Nicolas Langlois, 1687.

Μπορεί να μην υπάρχουν ορατά στοιχεία αυτής της εποχής στην πόλη, υπάρχει μια λεπτομερής σχετικά περιγραφή του περινηγτή Εβλία Τσελεμπί που πέρασε από την περιοχή γύρω στα 1670. Επικεντρώνει την προσοχή του στο Κάστρο καθώς οι Τούρκοι αφού το επισκέυασαν από τις καταστροφές των Ενετών, μένουν μέσα σε αυτό για λόγους ασφαλείας και το έχουν οχυρώσει κατάλληλα: «Το κάστρο είναι κτισμένο πάνω σε μυτερό βράχο και έχει περιφέρεια εξακόσια βήματα. Μέσα του βρίσκονται είκοσι τέσσερα σπίτια με σκεπές από κεραμίδια και σχιστόλιθο και το τζαμί του Μεχμέτ Δ', στις μέρες μας χωρίς μιναρέ. Η σιδερένια πύλη του βλέπει προς την ανατολή. Το κάστρο προφυλάγεται από δεκαπέντε κανόνια των τύπων Κολόμπορνε και σαχί. Το εσωτερικό φρούριο που προβάλλεται από το μεγάλο κάστρο είναι ένα μακρόστενο κάστρο νεότερης κατασκευής πάνω σε μικρό βράχο. Εδώ βρίσκονται τα τριάντα κεραμοσκέπαστα σπίτια των στρατιωτών. Η σιδερένια πύλη του βλέπει προς τα δυτικά. Δεν έχει τάφρο».

Στα δυτικά του Κάστρου βρίσκεται η πόλη που κατοικείται σχεδόν αποκλειστικά από Έλληνες. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι υπάρχουν 9 εκκλησίες. Από αυτές οι 4 έχουν καταγραφεί στη βυζαντινή περίοδο και με μετατροπές διατηρούνται μέχρι σήμερα: Άγιοι Απόστολοι, Άγιος Κωνσταντίνος (Μονή Καλογραιών), Άγιος Χαράλαμπος (Νεκροταφείο), Άγιος Δημήτριος (Τούρλες). Για τις υπόλοιπες 5 εκκλησίες υπάρχει ένα (αναπάντητο μέχρι σήμερα) ερώτημα. Με την αίρεση πάντα ότι οι αριθμοί δίνονται με ακρίβεια από τον Τσελεμπί.

ΕΙΚ. 3 «Η Καλαμάτα ευάλωτη» Laura Marasso/Anastasia Stouraiti: Immagin dal mitoQ la conquista veneziana della Morea, 1684-1699, Venezia 2001 – Από την μελέτη της Βιργινίας Αλμπάνη «Μάχη της Καλαμάτας» - Περιοδικό «Αρχαιολογία» τ. 138, Απρίλιος 2022 / Γιάννης Μπίρης σειρά «Κάστρα και οχυρά της Μεσσηνίας», εφημερίδα «Ελευθερία» 11/2/2019/ Η λεζάντα στο λεύκωμα των ΓΑΚ Μεσσηνίας αναφέρει τις σημάνσεις μεταφρασμένες: Menetione = πυρομαχικά, Doana = τελωνείο, Porta = πύλη, Borgo grande = Μεγάλο προάστιο, Borgi = προάστια, Moschea e giardini = τζαμί και κήποι, Vignie = αμπέλια. Μια ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια: Το όνομα της πόλης εμφανίζεται ως Cala.Matta και παραπέμπει στην άποψη του Εβλία Τσελεμπί ότι Καλαμάτα σημαίνει στα ελληνικά «καλά μου μάτια» (για να προσθέσει ότι «οι Ρωμιοί μερικές φορές το ονομάζουν Κάστρο και Καλαμάτα», προφανώς για να κάνουν διάκριση της πόλης και του οχυρού που κατοικούσαν οι κατακτητές).

Τα σπίτια φθάνουν τα 800 και βρίσκονται σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις με αμπέλια και μπιστόνια. Δεν διευκρινίζεται αν τα σπίτια είναι και από τις δύο πλευρές του Νέδοντα καθώς κάποια στιγμή στη δυτική αναπτύχθηκαν τα Καλύβια. Υπάρχει ένας δρόμος από ανατολικά προς δυτικά και εικάζεται ότι είναι ο δρόμος που ξεκινούσε από την πύλη του κάστρου και μέσω της περιοχής που σήμερα είναι η πλατεία Υπαπαντής έφθανε στη Μπενάκη και από εκεί μέχρι τους Αγίους Αποστόλους. Αυτός είναι και ο εμπορικός δρόμος καθώς εκεί υπάρχουν «μαγαζιά» με όλα τα είδη. Μια ένδειξη ότι είχε αρχίσει να δημιουργείται ένα νέο στρώμα στην τοπική κοινωνία. Αναφέρεται ακόμη στο Νέδοντα που κινεί νερόμυλους και έναν μεγάλο «πύργο» που χωρά 200 άτομα με στενά παράθυρα προφανώς ως οχύρωση απέναντι σε επιδρομές.

ΕΙΚ. 4 Γκραβούρα με την Καλαμάτα το 1684, διακρίνονται τζαμί και σπίτια στο κάστρο αλλά και έξω από αυτό αλλά και τα Καλύβια δυτικά του Νέδοντα (σημειώνεται ως Spinarza)– Από το Ίδρυμα Λασκαρίδη - ALBRIZZI, Girolamo.

Esatta notizia del Peloponneso, volgarmente penisola della Morea, divisa in otto provincie, Descritte Geograficamente, doue si legge l'Origine de primi abitanti, con li nomi, che diedero alle prouincie, Citt à, & altro con sue Istorie, & acquisti fatti dalla Serenissima Republica di Venetia, dall' Anno 1684, sino al di presente. Adoranto di quantità di figure in Rome. Consacrato al Serenissimo Principe Christiano Ernesto, Marchese di Brandemburgo..., Bevetia, Girolamo Albrizzi, MDCLXXXVII [=1687]

Γράφει ο Τσελεμπί: «Δυτικά του κάστρου βρίσκονται οκτακόσια πλίνθινα και πέτρινα κεραμοσκεπάστα σπίτια με αμπέλια και μπροστάνια. Πάνω στο άστρωτο δρομάκι, που διασχίζει την πόλη από τα ανατολικά προς τα δυτικά, είναι σημένα διακόσια μαγαζιά με όλα τα καλά. Δεν υπάρχουν χάνια και χαμάμ, μόνο ένα μικρό τζαμί παλιάς αρχιτεκτονικής με κεραμιδένια σκεπή και πέτρινο μιναρέ μπροστά από το κτήριο του δικαστηρίου. Οι μουσουλμάνοι κάτοικοί του είναι λίγοι, ενώ οι περισσότεροι είναι Ρωμιοί. Γι αυτό και βρίσκονται σε λειτουργία εννέα εκκλησίες. Στην ακτή, πάνω από έναν απότομο βράχο, χύνεται ένα μεγάλο ποτάμι που κινεί νερόμυλους με πέντε δοχεία πριν πέσει στη θάλασσα. Εκεί βρίσκεται ένας πύργος που χωρά διακόσιους ανθρώπους και έχει μικρά παράθυρα από τις τέσσερις πλευρές του».

Από την περιγραφή σχετικά με το Νέδοντα φαίνεται ότι στη (σημερινή) Δυτική Παραλία υπήρχε οικονομική δραστηριότητα, την ίδια περίοδο μάλιστα καταγράφεται ένα μεγάλο δάσος με λεύκες στις οποίες γινόταν εκμετάλλευση και απεικονίζεται στη μάχη της Καλαμάτας μεταξύ Ενετών και Τούρκων λίγα χρόνια αργότερα (**εικ. 2**).

Στην κορυφή όμως της οικονομικής δραστηριότητας βρισκόταν η εκτροφή μεταξοσκωλήκων και η παραγωγή εξαιρετικής ποιότητας μεταξωτών καθώς γράφει ο Τσελεμπί: «Εδώ κατασκευάζονται διάφορα μεταξωτά υφάσματα, που δεν ξεχωρίζουν από τα' αλγερινά. Με τέτοια τυλίζουν οι άντρες το κεφάλι και τη μέση τους. Τα πουκάμισα που φτιάχνουν από το μετάξι, τα βάζουν μέσα σ' ένα καλάμι και τα στέλνουν δώρο στους σουλτάνους, τους βεζύριδες και τους βεκίληδες. Το κάθε πουκάμισο ζυγίζει εφτά με οχτώ δράμια. Τόσο λεπτό είναι το μετάξι. Όλοι οι κάτοικοι ασχολούνται με την επεξεργασία του. Υπάρχουν φυτείες με εννιά χιλιάδες μουριές». Σύμφωνα με ορισμένους βυζαντινολόγους όπως ο Μπον, η καλλιέργεια του μεταξιού ανάγεται την εποχή της Φραγκοκρατίας καθώς γίνονταν εξαγωγές το 13ο και 14ο αιώνα.

Η μορφή της πόλης στα τέλη της πρώτης Τουρκοκρατίας αποτυπώνεται σε μια σειρά από γκραβούρες και χάρτες στην αρχή της Ενετοκρατίας, που σε μεγάλο βαθμό επιβεβαιώνουν τις πληροφορίες που δίνει ο Τσελεμπί (**εικ. 3 και 4**).

Πρέπει να σημειωθεί ότι επιβεβαιωμένη αρχαιολογικά θέση τζαμιού έχει βρεθεί στη θέση του σημερινού «Αλεξανδράκειου Γηροκομείου» που κατεδαφίστηκε σε άγνωστο χρόνο. Δεν μπορεί να ταυτοποιηθεί ο χρόνος κατασκευής και λειτουργίας του τζαμιού.

Βιβλιογραφία – πηγές

1. Πέτρος Θέμελης: «Η Καλαμάτα της τουρκοκρατίας», εφημερίδα «Ελευθερία» 13/9/2020
2. Γιάννης Μπίρης: «Κάστρα και οχυρά της Μεσσηνίας» - Καλαμάτα 2020
3. Εβλία Τσελεμπί: «Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671)
4. Β. Μπόμπου – Σταμάτη: «Συμβολή στην ιστορία της Καλαμάτας γύρω στα 1770» - Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών
5. Α. Μπον «La Moree Franque» (1969), και «Le Peloponnese Byzantin jusque en 1204» (1951)
6. Βιργινία Αλμπάνη: «Μάχη της Καλαμάτας» - Περιοδικό «Αρχαιολογία» τ. 138, Απρίλιος 2022
7. Πότης Οικονομάκης: "Το Τζαμί και η Σάλπιγξ Ελληνική του 1821 Μεσσηνιακή Γερουσία και Αλληλοδιδασκτική Οι Αργυρόπουλοι και Αντωνόπουλοι της Καλαμάτας" - Καλαμάτα 1964
8. Αν. Μπλίτσι-Νίκα, Χρ. Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη: «Καλαμάτα – Οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης, 1830-1940» - Καλαμάτα 2010

«Πόλη πάνω στην πόλη» - Ενετοκρατία

FRANC^{CO} MOROSINI^{NI} PRO^{CO} E. CAP^{ITANO} CIVALE, NELLA CAMPAGNA DI CALAMATA IN MOREA
 NELLA PROVINCIA DI MAINA SEBENE SENZA CAVALLERIA DOPO MOLTO CONTRASTO SCONFISSE
 CON POCHE TRUPPE IL CAMPO TURCHESCO COMPOSTO DI QVASI DIECI MILLA SOLDATI, E TRA QUESTI
 DI PIV MIGLIAIA DI CAVALLI CON GRANDE MORTALITA' DE NEMICI, PERDITA DI BAGAGLIO, E
 PRIGIONI. SETTEMBRE 1685.

ΕΙΚ. 1 «Ο Francesco Morosini νικά στην εκστρατεία της Καλαμάτας στον Μορέα».

Μουσείο Correr Βενετίας / Βιργινία Αλμπάνη: «Μάχη της Καλαμάτας» - Περιοδικό «Αρχαιολογία» τ. 138, Απρίλιος 2022

Κοντά στη θάλασσα και με ασθενή οχύρωση, η Καλαμάτα ήταν ευπρόσβλητη σε επιχειρήσεις των Ενετών οι οποίοι φρόντιζαν να έχουν μαζί τους Μανιάτες. Στη διάρκεια του Ενετοτουρικού πολέμου στην Κρήτη (29 χρόνια), για αντιπερισπασμό οι Ενετοί οργάνωναν επιθέσεις εναντίον τουρκικών θέσεων στην Πελοπόννησο. Το 1659 στην προσπάθεια να πείσει τους Μανιάτες να πολιορκήσουν Μεθώνη και Κορώνη, δέχθηκε την απαίτησή τους να επιτεθούν πρώτα στην Καλαμάτα. Πράγμα που έγινε, οι επιτιθέμενοι έτρεψαν σε φυγή χριστιανούς και μουσουλμάνους που φοβήθηκαν για τη ζωή τους και αφού λεπλάτησαν και έκαψαν την πόλη αποχώρησαν. Επανάληθαν όμως το 1685 και ανήμερα του Σταυρού ισχυρές δυνάμεις Ενετών συνεπικουρούμενες από Μανιάτες κατέλαβαν την πόλη, ενώ ακολούθησε δοξολογία στη Μητρόπολη. Πρόκειται για την εκκλησία του νεκροταφείου την οποία οι παλιοί καλαματιανοί αποκαλούν και σήμερα «Μητρόπολη» (**εικ. 1**).

Για την περίοδο της Ενετοκρατίας το σημαντικό στοιχείο που έχουμε είναι ο πληθυσμός και η διάρθρωση της πόλης, μέσα από την απογραφή Γκριμάνι που έγινε το 1700. Η Καλαμάτα διαιρείται σε ενορίες που παρουσιάζουν μεγάλη πληθυσμιακή πυκνότητα για την εποχή, ως εξής:

Ενορία	Οικογένειες	Πληθυσμός
Metropoli	18	62
S. Constantino	21	70
Xegni Forestri	14	46

Πόλη πάνω στην πόλη. Από τις αρχαίες Φαρές στη νεότερη Καλαμάτα

S. Mishiel Arcanngo	44	165
S. Zuane	48	201
La Madonna	45	165
S. Nicolo	70	240
S. Athanasio	55	165
S. Sti Apostoli.....	30	54
S. Zorzi.....	59	194
E 5 Monasteri.....	24	

Συνολικά η πόλη είχε 404 οικογένειες και 1362 κατοίκους. Όπως προκύπτει υπήρχαν 9 εκκλησίες (αξιοσημείωτο είναι ότι τόσες αναφέρει και ο Τσελεμπί): Μητρόπολη, Άγιος Κωνσταντίνος, Ταξιάρχες, Άγιος Ιωάννης, Παναγία, Άγιος Νικόλαος, Άγιος Αθανάσιος, Άγιοι Απόστολοι, Άγιος Γεώργιος. Υπήρχαν ακόμη 5 μοναστήρια με 24 καλόγερους/γριες και ένας ξενώνας.

ΕΙΚ. 2 Το Βασίλειο του Μορέως / Η οικονομική κατάσταση της Μεσσηνίας στη Β' Ενετοκρατία – aristomenismessinios.blogspot.com

ΕΙΚ. 3 «Ο Francesco Morosini εκπορθεί το κάστρο της Καλαμάτας» Μουσείο Correr Βενετίας / Βιργίνια Αλππάνη: «Μάχη της Καλαμάτας» - Περιοδικό «Αρχαιολογία» τ. 138, Απρίλιος 2022

ΕΙΚ. 4 Το Λιοντάρι του Αγίου Μάρκου πάνω από την είσοδο του κάστρου της Καλαμάτας

Πόλη πάνω στην πόλη. Από τις αρχαίες Φαρές στη νεότερη Καλαμάτα

Οι Ενετοί εφάρμοσαν καταπιεστική πολιτική και μεγιστοποίησαν την οικονομική εκμετάλλευση. Για να αυξήσουν τα φορολογικά έσοδα μοίρασαν τη γη ανάμεσα σε εκείνους που μπορούσαν να αποδείξουν έστω και με μάρτυρες ότι είχαν παλαιό δικαίωμα ιδιοκτησίας, παραχώρησαν γη σε όσους μετακινήθηκαν σε καλλιεργήσιμες περιοχές και στο τέλος περιόρισαν αυτή τη δυνατότητα σε χέρσες εκτάσεις ενώ νοίκιασαν μεγάλες εκτάσεις γης σε ιδιώτες. Πάνω σε αυτά και σε όλες τις οικονομικές δραστηριότητες επέβαλαν φορολογία και την υλοποίησαν με σκληρότητα.

Εισήγαγαν νέους διοικητικούς θεσμούς και ανάμεσα σε αυτούς τις «κοινότητες» τοπικής αυτοδιοίκησης στα αστικά κέντρα. Αυτές συστήνονταν μετά από αίτηση των ενδιαφερομένων με σειρά αιτημάτων-σκοπών, ως ένα είδος άρθρων καταστατικού, που εγκρινόταν από Ενετούς αξιωματούχους. Συμμετείχαν σε αυτές οικογένειες ευπόρων αστών και μεγαλοκτηματιών που είχαν εγκατασταθεί στην πόλη, ενοικιαστές δημοσίων κτημάτων, εμπορευόμενοι και κάμποι που είχαν προσφέρει υπηρεσίες στη Βενετία. Στην Καλαμάτα συστήθηκε μια από τις 14 κοινότητες στην Πελοπόννησο, πράγμα που σημαίνει ότι είχε δημιουργηθεί ένα στρώμα «ευπόρων» κατοίκων με έσοδα από διάφορες δραστηριότητες. Συνήθως οι κοινότητες περιλάμβαναν 60 με 100 οικογένειες. Οι κοινότητες διοικούσαν από τους «συνδίκους» («συντίχους» τη λαϊκή γλώσσα). Στην Καλαμάτα ένας από τους συνδίκους ήταν ο Μπένος Ψάλτης που είχε παντρευτεί αυτή την περίοδο την κόρη του περιβόητου μανιάτη Λυμπεράκη Γερακάρη, πατέρας του Παναγιώτη Μπενάκη. Σύνδικος της Καλαμάτας ήταν το 1705 ο Γεώργιος Κυριακός.

ΕΙΚ. 5 Στους Αγίους Αποστόλους διακρίνονται καθαρά οι δύο φάσεις κατασκευής της εκκλησίας, προς τα δυτικά προσθήκη της Ενετοκρατίας όπως επίσης τα θυρώματα και το καμπαναριό

ΕΙΚ. 6 Ο Άγιος Νικόλαος Φραγκόλιμνας

ΕΙΚ. 7 Το θύρωμα Αγίου Νικολάου Φραγκόλιμνας

ΕΙΚ. 8 Το θύρωμα της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου που κατεδαφίστηκε, εμφανώς διαφορετικό από αυτό του Αγίου Νικολάου

Για την παραγωγή της περιοχής Καλαμάτας έχουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες από μια έκθεση του Γενικού Προνοπή Θελάσσης Alvisse Mocenigo, που έκανε το 1709. Και η οποία αναφέρει ότι στην περιοχή της Καλαμάτας παράγονται, καταναλώνονται ή εξάγονται:

Μαλλιά και τυριά: σε μικρές ποσότητες.

Κερί πού πήγαινε στην Βενετία.

Μετάξι: με το οποίο κατασκευάζονταν φασκίες, πουκάμισα, μαντήλια και άλλα είδη, για την Κωνσταντινούπολη, την Μπαρμπαριά και άλλου.

Σύκα: εν αφθονία γιά Ζάκυνθο και για το Βασίλειο.

Σιτηρά, κριθάρι, βρώμη, κεχρί, καλαμπόκι, λινάρι και κρασί για τοπική χρήση.

Ζώα: Αρνιά για Κωνσταντινούπολη, τα βοοειδή στο Βασίλειο και τα Νησιά.

Ως Μπαρμπαριά χαρακτηριζόταν η μέση και δυτική παράκτια περιοχή της Βόρειας Αφρικής, το σημερινό Μαρόκο, την Αλγερία, την Τυνησία και τη Λιβύη. Ως Βασίλειο η Πελοπόννησος και ως Νησιά αυτά του Ιονίου (**εικ.2**).

Το 1691 ήδη λειτουργεί στην Καλαμάτα «εβδομαδιαία αγορά» που τελείται κάθε Σάββατο και η οποία «είναι καθιδρυμένη δια τας συνήθεις χρείας των κατοίκων και ιδίως των απόρων εκ των παρακειμένων χωρίων, οίτινες εκποιούν τα σιτηρά αυτών και άλλους καρπούς των αγρών πορίζονται κατ' οίκον τα χρειώδη».

ΕΙΚ. 9 Ενετικά θυρώματα τους Αγίου Κωνσταντίνου Μονής Καλογραιών

ΕΙΚ. 10 Ο Άγιος Γεώργιος στην οδό Αλαγονίας

Η Καλαμάτα όπως φαίνεται από τα στοιχεία που προαναφέρθηκαν, έχει αρχίσει ήδη να παίζει ιδιαίτερο ρόλο στην οικονομία της Πελοποννήσου, το πρόχειρο λιμάνι στη Δυτική Παραλία (αλλά και αυτό του Αλμυρού το χειμώνα) αποτελούν πύλες για την εξαγωγή των παραγόμενων προϊόντων σε πολλές περιοχές της Μεσογείου, αλλά σταδιακά και την εισαγωγή ειδών που μπορούσαν να καταναλώσουν οι εύπορες οικογένειες.

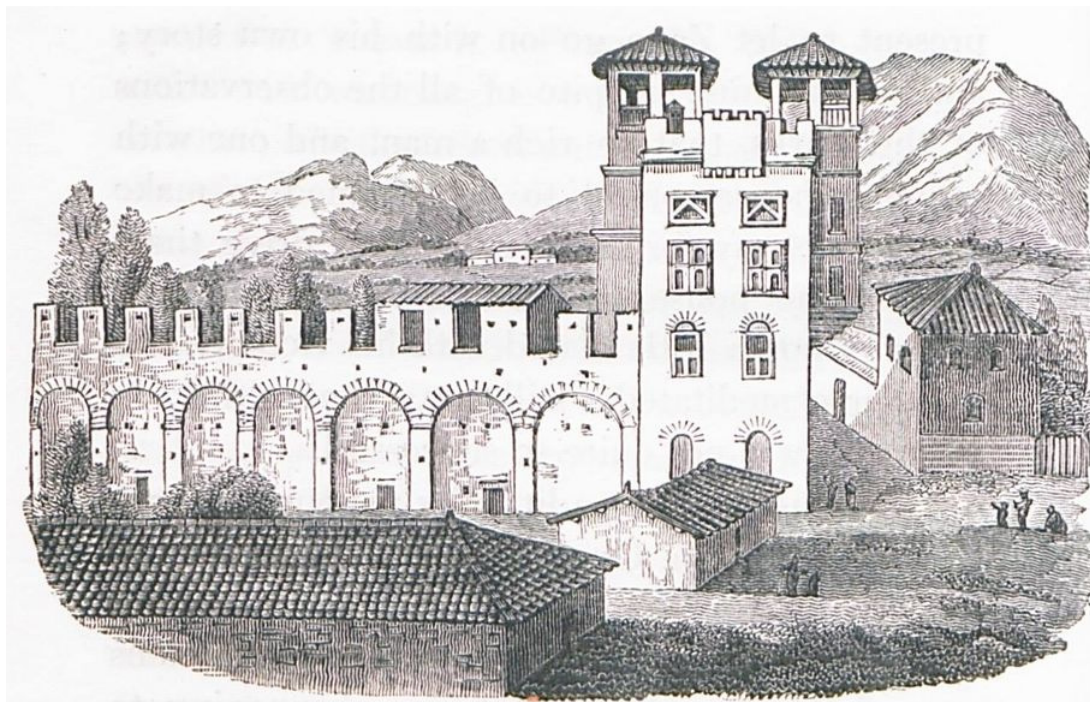
Αποτυπώματα της Ενετοκρατίας υπάρχουν ακόμη στην Καλαμάτα. Αρχικά είναι το Κάστρο στη μορφή που παραδόθηκε τελικά και για το οποίο οι Ενετοί ταλαντεύτηκαν για την τύχη του. Η πολεμική τεχνολογία άλλαζε, υπήρχε πλέον η δυνατότητα προσβολής από κοντινά υψηλότερα σημεία, ουσιαστικά δεν προστάτευε την πόλη αλλά εκείνους που είχαν πρόσβαση σε αυτό. Επιπλέον δε είχε υποστεί ζημιές από την ανατίναξη των πυρομαχικών από τους Τούρκους που δεν ήθελαν να τα αφήσουν στα χέρια τους (**εικ. 3**). Τελικά επισκευάστηκε σε λίγα χρόνια και στο υπέρθυρο της εισόδου τοποθετήθηκε το «έμβλημα» της Βενετίας. Το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου που έχει ήδη φθαρεί και πρέπει να το γνωρίζει κανένας για να το διακρίνει (**εικ. 4**).

Τα σημάδια της Ενετοκρατίας υπάρχουν σε παλιές εκκλησίες οι οποίες φέρνουν τα σημάδια αυτής της εποχής. Οι Άγιοι Απόστολοι επεκτείνονται προς τα δυτικά με χαμπλό τρούλο, οι είσοδοι αποκτούν Ενετικά ανοίγματα ενώ κατασκευάζεται το πολύ χαρακτηριστικό για την εποχή καμπαναριό **(εικ.5)**. Στον Άγιο Νικόλαο **(εικ. 6)** της Φραγκόλιμνας τα θυρώματα είναι Ενετικά **(εικ.7)**, όπως ήταν και του Αγίου Αθανασίου Τζάνε ο οποίος βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της συμβολής των οδών Υπαπαντής και Μητροπολίτου Μελετίου αλλά κατεδαφίστηκε για να περάσει το τραμ, κυρίως όμως (και... ανομολόγητα) να την «προβολή» της Υπαπαντής (επιχείρημα που... υιοθετήθηκε και στην τελευταία υπό εξέλιξη ανάπλαση). Ήταν εκκλησία η οποία «ιστορήθη δι' εξόδων των προυχόντων της πόλεως Καλαμάτας το 1626» (δηλαδή διαρκούς της πρώτης τουρκοκρατίας και εύπορα στρώματα είχαν δημιουργηθεί και επιτρεπόταν η κατασκευή εκκλησιών). Για την κατεδάφιση υπήρχαν ισχυρότατες αντιδράσεις καθώς μάλιστα είχε χαρακτηριστεί ως μνημείο. Ως... αντάλλαγμα κατασκευάστηκε στη νότια πλευρά του Αγίου Νικολάου η δεύτερη εκκλησία με την οποία επικοινωνούν. Λανθασμένα αναφέρεται ότι τα θυρώματα του Αγίου Νικολάου προέρχονται από τον Άγιο Αθανάσιο που κατεδαφίστηκε. Και αυτό γιατί υπάρχει φωτογραφία από το θύρωμα του Αγίου Αθανασίου **(εικ. 8)** που είναι εντελώς διαφορετική από αυτό του Αγίου Νικολάου. Ενετικά θυρώματα υπάρχουν και στον Άγιο Κωνσταντίνο της Μονής Καλογραιών **(εικ. 9)**. Ο Άγιος Γεώργιος (στην οδό Αλαγονίας) φέρει θυρώματα της Ενετικής εποχής ενώ το δομικό σύστημα και άλλα στοιχεία οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ανακατασκευάστηκε ή κατασκευάστηκε την εποχή της Ενετοκρατίας **(εικ.10)**.

Βιβλιογραφία – Πηγές

1. Βασίλης Παναγιωτόπουλος: «Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος – 18ος αιώνας» - Αθήνα 1987
2. Βιργινία Αλμπάνη: «Μάχη της Καλαμάτας» - Περιοδικό «Αρχαιολογία» τ. 138, Απρίλιος 2022
3. Αθανάσιος Θ. Φωτόπουλος: «Οι κοτζαμπάσπδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821) – Αθήνα 2005
4. Κων. Πανίτσας: «Η οικονομική κατάσταση της Μεσσηνίας εις τα τέλη του 17ου – αρχές 18ου αιώνας (Β' Ενετοκρατία) – aristomenismessinios.blogspot.com
5. Σπ. Λάμπρος: «Εμπορικά πανηγύρεις και αγοραί εν Πελοποννήσω κατά τον ΙΖ' αιώνα» / Δελτίο της επί της εμψυχώσεως της εθνικής βιομηχανίας επιτροπής – Έτος Α, Τόμος 1
6. Βιργινία Αλμπάνη: «Τα μνημεία της Τουρκοκρατίας» / «Μεσσηνία, τόπος – χρόνος – άνθρωποι» / Αθήνα, εκδόσεις «Μίλπος» 2007
7. Βιργινία Αλμπάνη: «Μοναστήρια και εκκλησίες της μεταβυζαντινής Μεσσηνίας» / «Χριστιανική Μεσσηνία»/Αθήνα, εκδόσεις «Μίλπος» 2010
8. Γιάννης Αναπλιώτης: «Ο Αϊ-Θανάσης Καλαμάτας»
9. Ηλίας Μπισοάνης: «Εκκλησιαστικά μνημεία ιστορίας και πολιτισμού στην Καλαμάτα» - Καλαμάτα 2006

«Πόλη πάνω στην πόλη» - Δεύτερη Τουρκοκρατία

ΕΙΚ. 1 Χαλκογραφία του 1905, προέρχεται από την έκδοση GELL, William, Sir. Narrative of a Journey in the Morea, Λονδίνο, Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1823 / Πληροφορίες Νίκος Ι. Ζερβίς / Ίδρυμα Λασκαριδών

Η Ενετική κυριαρχία κράτησε μέχρι το 1715 όταν η Καλαμάτα περιήλθε και πάλι στην τουρκική κατοχή. Πολλά πράγματα όμως είχαν αλλάξει σε αυτά τα χρόνια, η παραγωγή είχε διαφοροποιηθεί και είχε αποκτήσει πιο έντονο εμπορευματικό χαρακτήρα, είχαν δημιουργηθεί νέα στρώματα εμπόρων, είχαν αναπτυχθεί νέα επαγγέλματα. Η διαδικασία εξελίσσεται σε αυτή την κατεύθυνση, η τουρκική παρουσία διαφοροποιείται και περιορίζεται στην είσπραξη των φόρων, το κάστρο δεν είναι χρήσιμο πλέον, δημιουργείται το προουχοντικό σύστημα διοίκησης. Εμφανίζονται νέα πρόσωπα προουχόντων με πρώτο τον Παναγιώτη Μπενάκη που αποκτά τεράστια περιουσία και οικονομική δύναμη. Εμφανίζονται ακόμη στο προσκήνιο οι οικογένειες προεστών με ένα ή περισσότερα μέλη: Τζάνε, Κυριακού, Ιατρού, Βασιλείου, Αντωνόπουλου, Εφέσιου, Κορφιωτάκη, Μπενή Ψάλτη, Τζουανάκη, Οικονομόπουλου, Καραλιά, Χρύσανθου, Αργυρόπουλου, Βασιλείου, Σπλιώτου, Γαλάνη, Ζαρκόπουλου, Χηνόπουλου, Χριστάκη, Τζαννή, Μοναχού, Πανά, Πλατανόπουλου, Δουκάκη, Φωτεινόπουλου, Μπένου και άλλων.

Ο Παναγιώτης Μπενάκης μεταξύ των άλλων διαθέτει μεγάλη περιουσία στην περιοχή της (σημερινής) πλατείας Μαυρομιχάλη (με την οικογένεια Μαυρομιχάλη στη συνέχεια η οικογένεια Μπενάκη απέκτησε στενούς δεσμούς). Στη στροφή της οδού Μαυρομιχάλη υπήρχε ο περίφημος πύργος Μπενάκη ο οποίος έπαθε πολλές ζημιές στα Ορλωφικά το 1770, του οποίου η εικόνα έχει αποτυπωθεί σε γκραβούρα (**εικ. 1**), ενώ κτήριο το κτήριο που υπήρχε εκεί πριν από λίγες δεκαετίες είχε πανομοιότυπα μορφολογικά χαρακτηριστικά (**εικ. 2**).

Πόλη πάνω στην πόλη. Από τις αρχαίες Φαρές στη νεότερη Καλαμάτα

Δική του ιδιοκτησία ήταν η περιοχή της Φυτειάς (σε έγγραφο αναφέρεται η «φυτεία της Μπενακοπούλας»), όπως και η περιοχή στην οποία είναι κτισμένο το «Ταξιαρχάκι» (**εικ. 3**) ίσως την δική του εποχή (και με βάση τεκμήρια νωρίτερα από το 1790), μέσα σε ελαιοπερίβολο.

Παρά την εξέγερση του 1770 (Ορλωφικά) και μετά από μια προσωρινή δύσκολη περίοδο με την κάθοδο τουρκαλβανών, οικονομία και κοινωνία της πόλης συνέχισαν το δρόμο τους. Μια εικόνα δίνουν οι περιγραφές των περιηγητών στις αρχές του 19ου αιώνα, τις οποίες «διέσωσε» ο αείμνηστος Νίκος Ζερβής. Πολύ συνοπτικά, ο Εσθνός Otto Magnus von Stackelberg το 1811 δίνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το ρόλο της πόλης στην ευρύτερη περιοχή και την οικονομία της: «Η Καλαμάτα που βρίσκεται στο βάθος του Μεσοπνιακού Κόλπου, εν μέσω ευφόρων πεδιάδων και στις όχθες του ποταμού Νέδοντος, είναι μια από τις πιο σπουδαίες πόλεις του μέρους εκείνου της Ελλάδος. Τα νήματα του μεταξίου, τα ξερά σύκα και τα λεπτά υφάσματα με χρυσοκλωστές, με τα οποία οι κάτοικοι διεξάγουν ένα μεγάλο εμπόριο, τους παρέχουν, ασφαλώς, ευπορία» (**εικ. 4**).

Ο Άγγλος περιηγητής William Martin Leake που φθάνει στην Καλαμάτα το 1805 δίνει στοιχεία για τον πληθυσμό της πόλης και τη διοίκησή της, η οποία ουσιαστικά ασκείται από τους πλούσιους οι οποίοι μπορούν να αλλάζουν και τον βοεβόδα: «Η Καλαμάτα με τα «Καλύβια» της έχει 400 οικογένειες, από τις οποίες 6 μόνον είναι τουρκικές. Η διοίκηση βρίσκεται στα χέρια των προκρίτων Ελλήνων και ο Βοεβόδας μετατίθεται με ευκολία σε οποιαδήποτε παράπονά τους [...] Ένας Αλβανός μπουλούκμπασης και 40 άνδρες συντηρούνται από την πόλη για να τη φυλάνε από τους κλέφτες [...] οι άνδρες αυτοί τελούν υπό την διοίκηση των αρχόντων».

ΕΙΚ. 2 Πλατεία Μαυρομιάλη, δεκαετία 1950 / Από το λεύκωμα των ΓΑΚ Μεσσηνίας. Αν. Μπλίτσιν-Νίκα, Χρ. Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη «Καλαμάτα, οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης, 1830-1940»

ΕΙΚ. 3 Το Ταξιαρχάκι στην πλατεία Μαυρομιχάλη

ΕΙΚ. 4 Η Καλαμάτα, ο Μεσσηνιακός Κόλπος και το Καλάθι από τους λόφους του Ασπροχώματος σε λιθογραφία Otto Magnus von Stackelberg το 1811. Ο δρόμος από την Καλαμάτα προς την ενδοχώρα περνούσε με ξύλινα γέφυρα το Νέδοντα ακολουθούσε την Αγίου Γεωργίου, Φραγκοπήγαδο και μέσα από τη λαγκάδα έφτανε στο Ασπρόχωμα.

ΕΙΚ. 5 Τοπογραφική αποτύπωση της Καλαμάτας το 1836 από τον γάλλο γεωμέτρη Diamant, που έφερε στην επιφάνεια ο Ιωάννης Σταμπολιζής

Τα “Καλύβια” προσδιορίζοντας ως μια αγροτική περιοχή απέναντι από τον οικιστικό πυρήνα περί το κάστρο: “Στη δεξιά όχθη του ποταμού είναι το μικρό προάστιο “Καλύβια” του οποίου οι μύλοι και οι κήποι εφοδιάζονται με νερό από το ποτάμι με τεχνητό αυλάκι».

Ο Άγγλος περιηγητής αναφέρεται και στο λιμάνι: «Πριν τη Γαλλική Επανάσταση έφθαναν στην Καλαμάτα πλοία, κυρίως Γαλλικά που μετέφεραν δημητριακά, δέρματα μαροκινά, μετάξι και μπαμπάκι της Μεσοπνίας στη Μασσαλία. Σήμερα επισκέπτονται το λιμάνι Σλάβοι, Αλβανοί και νσιώτες της Ελλάδας. Το αγκυροβόλημα στη θαλάσσια περιοχή της Καλαμάτας γίνεται μόνο τους καλοκαιρινούς μήνες. Μετά το Σεπτέμβριο, τα πλοία καταφεύγουν, για λόγους ασφαλείας, στον Αλμυρό».

Δεν αναφέρεται όμως στο γεγονός ότι υπήρχε οικισμός στην Παραλία ήδη από εκείνη την εποχή, στην περιοχή της σημερινής Ανάληψης όπου βρισκόταν το μικρό λιμάνι και λειτουργούσε το τελωνείο (γι αυτό και το όνομα Παλιά Ντουάνα). Υπήρχαν ακόμη μαγαζιά, αποθήκες, η αλατοποθήκη και αναπτύσσονταν εμπορικές δραστηριότητες. Ενώ κοντά στο Νέδοντα υπήρχαν τα βυρσοδεψία γιαυτό και η πρόσθετη ονομασία “Ταμπάκικα”.

Η σημαντική γεωγραφική θέση της πόλης που μπορούσε να εξυπηρετήσει εμπορικές συναλλαγές με τη Δυτική Μεσόγειο, ενώ παράλληλα ήταν σταθμός στη ρότα ιστιοφόρων πλοίων από λιμάνια του Αιγαίου Πελάγους προς τα ιταλικά και γαλλικά εμπορικά λιμάνια.

Οι πληροφορίες των περιηγητών που επισκέφθηκαν την Καλαμάτα στις αρχές του 19ου αιώνα αναφέρουν ως βασικά προϊόντα εξαγωγής τα μεταξωτά υφάσματα, τα σύκα (σε τσαπέλες) και τα δέρματα. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει πρωτογενής παραγωγή (γεωργία και κτηνοτροφία). Ο Leak σημειώνει μάλιστα ότι «σχεδόν σε κάθε σπίτι στην Καλαμάτα έχει ένα δωμάτιο για τη σποροτροφία» και παρουσιάζει μια πλήρη εικόνα τις διαδικασίας παραγωγής μεταξιού. Ταυτόχρονα όμως υπάρχουν μικρές μονάδες που επεξεργάζονται αυτή την παραγωγή, ο William Gell μάλιστα που επισκέφθηκε την πόλη το 1805 αναφέρει ότι «από το ερειπωμένο σπίτι της οικογένειας Μπενάκη πήγαμε σε ορισμένες βιοτεχνίες της Καλαμάτας». Ο ίδιος κάνει αναλυτική περιγραφή του τρόπου παραγωγής των δερμάτων, των σύκων σε τσαπέλες και των μεταξωτών δίνοντας ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες.

ΕΙΚ. 6 Ο πύργος Κορφιωτάκη σε προπολεμική φωτογραφία

ΕΙΚ. 7 Το «Κορφιωτάκειο» υπό ανακατασκευή

Αναφερόμενος ο Leak στις «κυρίως εξαγωγές του καζά» αναφέρει:

1. Ακατέργαστο μετάξι κατά μέσο όρο 7.000 οκάδες. Μεταφέρεται κυρίως στο Τουρίνο, Σμύρνη, Χίο, Κωνσταντινούπολη, Σκόδρα και Ιωάννινα. Στα τελευταία μέρη γίνεται δαντέλα για αλβανικές φορεσιές.

2. Σύκα που παράγονται στις περιοχές της Αντρούσας και του Νησιού από αυτά, 2 εκατομμύρια σχεδόν “τζαπέλαις” εξάγονται το χρόνο. Η μισή παραγωγή στέλνεται στην Τεργέστη και η υπόλοιπη στην Ελλάδα και την Αλβανία, με εξαίρεση ενός φορτίου στη Μάλτα. Τα σύκα είναι κατώτερα μόνον από εκείνα της Σμύρνης.

3. Λάδι που παράγεται στα κοντινά περίχωρα της Καλαμάτας. Σε καλή χρονιά η ποσότητα που εξάγεται ανέρχεται σε 6.000 βαρέλια, Καταναλώνεται κυρίως στην Ελλάδα.

Με τα δεδομένα της εποχής πρόκειται για εξαγωγή σημαντικών ποσοτήτων, ενώ αξιόλογη ήταν η εξαγωγή κατεργασμένων δερμάτων για την οποία έχει γίνει αναφορά ενωρίτερα. Είναι επίσης φανερή η εξωστρέφεια του καλαματιανού εμπορίου και οι σχέσεις του με σημαντικά κέντρα. Παράλληλα αναφέρει ότι «Η Καλαμάτα δεν είναι μόνο το λιμάνι του εξαγωγικού εμπορίου για τις περιοχές της Αντρούσας, Λοντάρι και ακόμη του Μυστρά όταν οι δρόμοι είναι ασφαλείς, είναι και το κύριο μέρος για την ανταλλαγή των εμπορευμάτων ανάμεσα στο εσωτερικό του Μοριά και της νότιας ακτής. Κάθε Κυριακή γίνεται αγορά στην οποία φέρνουν για πούλημα από τις περιοχές της Καρύταινας, Λοντάρι, Αρκαδιάς, Αντρούσας, Τριπολιτζάς και Μυστρά αραποσίτι, σιτάρι, κριθάρι, τυρί, βούτυρο, δέρματα κλπ. ή για ανταλλαγή με έτοιμα εμπορεύματα άλλων μερών της Τουρκίας ή της Ευρώπης.

ΕΙΚ. 8 Η πλατεία Υπαπαντής το 1836 με ερμηνευτικό σχόλιο

Η Καλαμάτα είναι και η μεγάλη αγορά για τα προϊόντα των πεδιάδων της Μεσσηνίας και των δυτικών μερών της Μάνης όπως λαδιού, σύκων, ακατέργαστου μπαμπακιού, κατεργασμένων δερμάτων κλπ.»

Η περιγραφή της οικονομίας της πόλης υποδηλώνει ανεπτυγμένο εμπόριο με διεθνή και εσωτερικά δίκτυα που υποστηρίζεται από τη γεωργία και τη βιοτεχνία, το οποίο διενεργείται από εμπόρους που γυρίζουν τον κόσμο και αποκτούν ισχύ και επιρροή στην τοπική κοινωνία. Ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα εμπορική δραστηριότητα αναπτύσσει ο Παναγιώτης Μπενάκης, που εμπορεύεται μετάξι, συνιστά εμπορική εταιρεία και αγοράζει ποσοστά από εμπορικό πλοίο. Η οικογένεια Εφεισίου στήνει το εμπορικό δίκτυο Καλαμάτα-Μάλτα-Τύνιδα, εξάγοντας λάδι, πρινοκκόκι, μετάξι και εισάγοντας φέσια και ξερά χταπόδια. Τα προϊόντα προωθούνται εμπορικά από την Τρίπολη της Αρκαδίας έως τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη.

ΕΙΚ. 9 Ένα άλλο ερμηνευτικό σχόλιο για την πλατεία Υπαπαντής το 1836

Μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία είναι φανερό ότι δημιουργείται ένα ισχυρό στρώμα εμπόρων και γαιοκτημόνων, οι οποίοι «καταλαμβάνουν» τους χώρους γύρω από το κάστρο και κατασκευάζουν τους «πύργους». Μεγάλα και οχυρά κτίσματα για την εποχή, τα οποία θα μπορούσαν να τους προστατεύσουν από επιθέσεις ενόπλων που λεηλατούσαν την περιοχή, όπως φαίνεται και από την περιγραφή του Leak.

Με βάση τοπογραφικό διάγραμμα του 1836 που συντάχθηκε από τη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή και παρουσίασε ο Ιωάννης Σταμπολτσής, έχουμε μια εικόνα της πόλης στις αρχές του 19ου αιώνα. Σύμφωνα με αυτό η πόλη εκτεινόταν γύρω από το κάστρο στον ελεύθερο χώρο που άφηνε ο Νέδοντας, η ανατολική όχθη του οποίου έφθανε κοντά στους Αγίους Αποστόλους και την Αναγνωσταρά. Και κατά μήκος του λόφου που «σβήνει» προς το νότο μέχρι τη συμβολή Δεμακοπούλου και Βύρωνος νοτιοανατολικά και την περιοχή της Ηλέκτρας νότια (**εικ. 5**).

Ορισμένους πύργους γύρω από το Κάστρο περιγράφει ο Δ. Δουκάκης το 1905: " «1) Των Τζαναίων υπήρχον τρεις πύργοι. Του Πανάγου Τζάνε έκειτο όπου νυν η οικία του ιατρού Ασπιακοπούλου. Του Ηλία έκειτο όπου νυν κείται η οικία των αδελφών Νικολόπουλων. Και του Αθανασίου έκειτο εκεί όπου τώρα είναι η οικία του Σαράντου Παπαγιαννοπούλου εις της οποίας την θύραν υπήρχε και οικόσημον - 2) Των Ψάλτηδων έκειτο εις την οικίαν του Ι. Σκορδιά (του Δημητρακούλια ο πύργος) παρά την Φραγκόλιμναν - 3) Των Αλεξάκηδων σώζεται νυν κατεστραμμένος - 4) Των Δουκάκηδων εις την οικίαν του Φιλ. Στρούμπου, νυν κατεδαφίσθη υπό του πρώην δημάρχου Γ. Κουτσομπτοπούλου - 5) Των Εφεσαίων πλυσίον του ναού του Αγίου Ιωάννου - 6) Των Κυριακών πλυσίον του Αγίου Αθανασίου, και έτερος πλυσίον του Αγίου Ιωάννου οικία Πανάγου Κυριακού - 7) Των Αντωνοπουλαίων. Σώζεται νυν η οικία Β. Γιακουμάκη - 8) Του Βαλσαμά εις την δυτικήν γωνίαν της Μονής των Καλογραιών - 9) Των Αρμυοκαβλαίων ένθα νυν οικία Παύλου Αρμυοκαβλη (νυν Κωτσέα) - 10) Ο Καραλιάνικος εις το Νοσοκομείον του Αλεξανδράκη - 11) Των Πετουσαίων - 12) Των Καμαριναίων (Δουκάκηδων) παρά το Γυμνάσιον. Οικία Καμαρινού Δουκάκη νυν κτήμα Π. Ψάλτη πλυσίον του Γυμνασίου - 13) Των Μελισσουργαίων, οικία Αριστ. Πανταζόπουλου πλυσίον της Υπαπαντής - 14) Κορφιωτάκηδων, η νυν οικία των κληρονόμων Βασιλείου Κορφιωτάκη ένθα κατώκει ο Τούρκος διοικητής Αρναούτογλου το έτος 1821 - 15) Του Σπυρίδωνος Βλαντή, έκειτο κάτωθεν του φρουρίου οικία Γ. Μαντζαροπούλου - 16) Των Στραβοσκιάδηδων εις την νυν οικία του Λεωνίδα Στραβοσκιάδη - 17) Των Κουτσόγιαννη, νυν οικία Αντ. Σκνηφού - 18) Παγώνη. Προ μικρού ηγοράσθη και κατηδαφίσθη χάριν της πλατείας Υπαπαντής υπό των επιτρόπων Π.Φ. Στρούμπου και Κ.Δ. Παρθενίου».

Από το 1899 είχαν αρχίσει οι κατεδαφίσεις για να δημιουργηθεί η πλατεία Υπαπαντής αρχής γενομένης από τον πύργο της οικογένειας Παγώνη στη νοτιοανατολική γωνία της σημερινής πλατείας. Ακολούθησαν και άλλες μέχρι τη δεκαετία του 1960 όταν κατεδαφίστηκε ο πύργος Αλεξάκη δυτικά της Υπαπαντής. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τις θέσεις όλων των πύργων, όμως γνωρίζουμε κάποιους από αυτούς: Ο πύργος Βαρσαμά είχε μετατραπεί σε μοναστήρι (Μονή Καλογραιών) μέχρι τα μέσα της δεκαετία του 1950 όταν κατεδαφίστηκε για να κατασκευαστεί νέο. Ένας από τους πύργους Τζάνε ήταν εκεί που υπάρχει σήμερα το οικόπεδο στη στροφή της Φάριος προς την Αλαγονίας. Και αυτός που διασώθηκε μέχρι τις ημέρες μας ήταν ο πύργος Κορφιωτάκη που κατεδαφίστηκε το 1993 **(εικ. 6)**. Είχε αποτυπωθεί και άρχισε η ανακατασκευή του (με αμφισβητούμενο αρχιτεκτονικό αποτέλεσμα) και προορίζεται να στεγάσει στο Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης **(εικ. 7)**. Έχοντας χρησιμοποιηθεί ως κατοικία, νοσοκομείο, σχολείο είχε ήδη υποστεί αλλοιώσεις κυρίως στα ανοίγματα, όμως αποτελούσε ένα σημαντικό ιστορικό μνημείο καθώς εκεί έμενε και συνελήφθη στις 23 Μαρτίου 1821 ο βοεβόδας Αρναούτογλου (είχε μισθωθεί από τους προύχοντες το 1816 για διοικητήριο και κατοικία του, έναντι 600 γροσίων το χρόνο).

Εκείνη την εποχή δεν υπήρχε ούτε εκκλησία, ούτε πλατεία Υπαπαντής. Μια "αναγνώριση" της περιοχής κάνει ο Πότης Οικονομάκης και σε μια προσπάθεια "μετάφρασης" τοποθέτησα τα σημάδια στο χάρτη του 1836 που προαναφέρθηκε. Ο δρόμος που διακρίνεται με το "Α" είναι ο δρόμος που ξεκινάει από τη σημερινή οδό Αλαγονίας και φθάνει στο Κάστρο (Μεσσηνιακής Γερουσίας). Ο δρόμος με το "Β" είναι σήμερα κλειστός. Αρχίζει από την οδό Αλαγονίας (από το σημείο που βρισκόταν το σπίτι Ζάρκου, το οποίο φαίνεται στο διάγραμμα) και περνούσε από το δυτικό μέρος του Ναού του Αγίου Σπυρίδωνα στο προαύλιο του Γηροκομείου. Ο δρόμος με το σημείο "Γ" περνούσε από το δυτικό μέρος της Υπαπαντής (που δεν υπήρχε τότε) και οδηγούσε αργότερα στο Γυμνάσιο και τώρα στο Ωδείο. Το κτήριο με τα στοιχεία "ΚΑ" είναι ο στρατώνας ("καζάρμα Α" το ονομάζει ο Οικονομάκης), στη θέση του οποίου κτίστηκε ο νεότερος ναός της

Υπαπαντής. Στο σημείο αυτό καταλήγει ο δρόμος που έρχεται από νοτιοδυτικά και είναι η σημερινή οδός Μπενάκη. Ο δρόμος “Ο” είναι η σημερινή οδός Φάριος. Ο δρόμος καταλήγει στο σπίτι του Ρεμπού, στη θέση του οποίου λειτουργούσε για πολλά χρόνια το 1ο Δημοτικό (ιδιοκτησία Ζακόπουλου τότε). Στη μέση περίπου του παραλληλογράμου που σχηματίζουν οι δρόμοι “Α” και “Β”, φαίνεται στενόμακρο κτήριο. Είναι η Αλληλοδιδασκτική Σχολή που έκτισαν οι καλαματιανοί με συνεισφορές το 1830, στη θέση του οποίου παλαιότερα βρισκόταν το τούρκικο τζαμί (στο οποίο εγκαταστάθηκε η “Εθνική Τυπογραφία” του Δ/ Υψηλάντη και τυπώθηκε η πρώτη εφημερίδα της ελεύθερης Ελλάδας “Σάλπιγξ Ελληνική”). Στη συμβολή των οδών Αλαγονίας και “Β” και στο δυτικό μέρος βρισκόταν η οικία Ιωαν. Κουτσογιάννη και δυτικότερα ο στρατώνας χωροφυλακής (“καζάρμα Β” χαρακτηρίζει ο Οικονομάκης το κτήριο). Ο Π. Οικονομάκης εκτιμά ότι το σύνολο των κτηρίων ανάμεσα και βόρεια των δύο στρατώνων είχε την ίδια χρήση και παρουσιάζει απόφαση του 1859 με την οποία οι εργολάβοι “ανεδέχθησαν την κατεδάφισιν του ενταύθα στρατώνα της Χωροφυλακής, την ισοπέδωσιν και καθάρισιν του μέρους αυτού και την θεμελίωσιν εις το αυτό μέρος του εν Καλάμαις Μητροπολιτικού Ναού υπό το όνομα της Υπαπαντής”. Με το “Ν” καταγράφεται ναός της εποχής (άγνωστος σήμερα) **(εικ. 8)**.

Σε μια άλλη προσπάθεια αναγνώρισης και σε σχετική φωτογραφία που «σημάδεψα» το κτήριο με το πράσινο περίγραμμα ήταν στρατώνας και ακριβώς σε αυτή τη θέση χτίστηκε η Υπαπαντή. Το κτήριο με το κόκκινο περίγραμμα αποτυπώνει μικρή εκκλησία διαστάσεων 5,5 X 9 μ. η οποία κατά τον Οικονομάκη «ευρίσκετο στη νοτιοδυτική γωνία του ξενώνας της Υπαπαντής, κατά το ήμισυ σχεδόν επί του κήπου και κατά το υπόλοιπο στη θέση του ξενώνας». Το κτήριο με μπλε περίγραμμα είναι μια άλλη εκκλησία με νοτιοανατολική κατεύθυνση, διαστάσεων 4 X 12 μ. που απέχει από τη Βιλεαρδουΐνου 14 περίπου μέτρα. Το κτήριο με το κίτρινο περίγραμμα ήταν ένας άλλος στρατώνας.

Οι δύο εκκλησίες και ο πρώτος στρατώνας βρίσκονται κατά μήκος του σημερινού δρόμου με τα σκαλιά δυτικά της Υπαπαντής. Ο μοναδικός μεγάλος δρόμος της πόλης την εποχή εκείνη προσδιορίζεται από τη μωβ σήμανση, ξεκινούσε από την είσοδο του κάστρου, συνέχιζε στη Μεσσηνιακής Γερουσίας, περνούσε από το σημείο που βρίσκεται σήμερα το ιερό της Υπαπαντής και συνέχιζε προς τη Μπενάκη για να καταλήξει στους Αγίους Αποστόλους.) δρόμος που φαίνεται δυτικά από αυτόν δεν υπάρχει σήμερα **(εικ. 9)**.

Ως κτήριο της εποχής της δεύτερης τουρκοκρατίας θεωρείται αυτό που βρίσκεται στη δεύτερη πάροδο Βιλλαρδουΐνου, στο οποίο θρυλείται ότι στεγάστηκε το «νοσοκομείο του αγώνα» κάτι που δεν επιβεβαιώνεται από γραπτές πηγές **(εικ.10)**.

Βιβλιογραφία – πηγές

1. Αθανάσιος Θ. Φωτόπουλος: «Οι κοτζαμπάσπδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)» - Αθήνα 2005
2. Ηλίας Μπιτσάνης: «Εκκλησιαστικά μνημεία ιστορίας και πολιτισμού στην Καλαμάτα» - Καλαμάτα 2006
3. Νικ. Ζερβή «Οι ξένοι ταξιδιώτες» - Περιοδικό «Επτά ημέρες» της «Καθημερινής», Τόμος ΜΓ΄ «Πόλεις λιμάνια Πελοποννήσου – Καλαμάτα, Πάτρα» – Αθήνα 2001
4. Νικ. Ζερβή «Η Καλαμάτα του 1805, όπως την είδε ο William Martin Leake» - Καλαμάτα 1979

Πόλη πάνω στην πόλη. Από τις αρχαίες Φαρές στη νεότερη Καλαμάτα

5. ΓΑΚ Μεσσηνίας, Αναστασία Μπλίτσι-Νίκα, Χριστίνα Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη «Η Ντουάνα της Καλαμάτας 1830-1930» - Καλαμάτα 2006.
6. Νικ. Ζερβή «Πως είδαν την Καλαμάτα οι ξένοι περιηγητές» - Ο William Gell στην Καλαμάτα 1805, εφημερίδα "Θάρρος" 10/7/1994
7. Μαρίας-Χριστίνας Χατζιωάννου: «Καλαματιανοί έμποροι», Περιοδικό «Επτά ημέρες» της «Καθημερινής», Τόμος ΜΓ´ «Πόλεις λιμάνια Πελοποννήσου – Καλαμάτα, Πάτρα» – Αθήνα 2001.
8. Εφημερίδα «Θάρρος» 19/3/1952 - Εισήγηση του Ιωαν. Σταμπολτζή για το σχέδιο πόλης σε σύσκεψη των μελών του Τεχνικού Επιμελητηρίου στην Καλαμάτα
9. Πότης Οικονομάκης: «Το πρώτο νοσοκομείο, το πρώτο γυμνάσιο και η από τουρκοκρατίας Ελληνική Σχολή Καλαμάτας» - Καλαμάτα 1964
10. Αν. Μπλίτσι-Νίκα, Χρ. Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη: «Καλαμάτα – Οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης, 1830-1940» - Καλαμάτα 2010
11. Πότης Δ. Οικονομάκης: «Το τζαμί και η "Σάλπιγξ Ελληνική" του 1821 – Μεσσηνιακή Γερουσία και Αλληλοδιδασκτική» - Καλαμάτα 1964
12. Δημήτριος Δουκάκης: «Μεσσηνιακά και ιδία περί Φαρών και Καλαμάτας» - Αθήνα 1905

«Πόλη Πάνω στην πόλη» - Μετά την απελευθέρωση

ΕΙΚ. 1 Το αρχοντικό Μπενάκη που δωρήθηκε στο υπουργείο Πολιτισμού το 1962 και από το 1971 φιλοξενούσε το Αρχαιολογικό Μουσείο μέχρι πριν από λίγα χρόνια που κατασκευάστηκε το νέο.

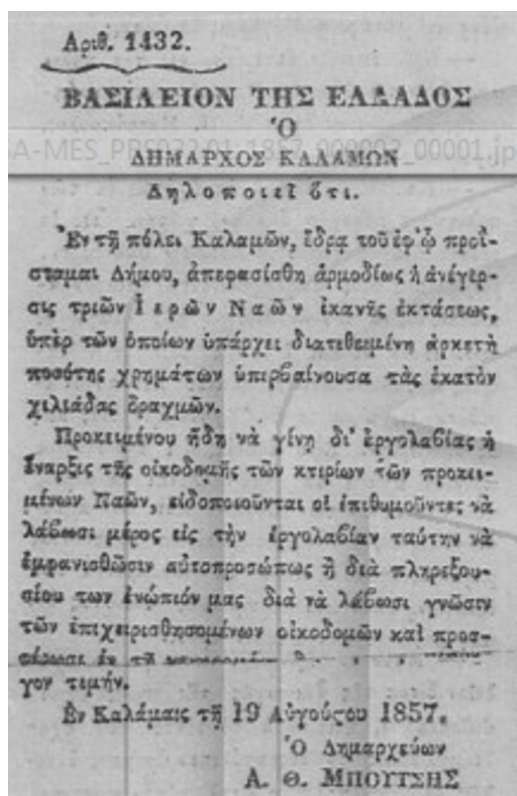
Η εικόνα της πόλης μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους αποτυπώνεται στο σχεδιάγραμμα του Γάλλου τοπογράφου Diamaht που έχουμε ήδη παρουσιάσει. Κυριαρχούν οι μεγάλες οικογένειες εμπόρων και γαιοκτημόνων, ενώ δημιουργούνται νέες. Στον οικιστικό ιστό γύρω από το κάστρο αρχίζουν να κατασκευάζονται κτήρια τα οποία εγκαταλείπουν τη λαϊκή αρχιτεκτονική των πύργων, αφού πλέον δεν υπάρχει (θεωρητικά τουλάχιστον) ζήτημα ασφαλείας των ευπόρων από επιδρομές. Ενώ παράλληλα αρχίζουν να κατασκευάζονται οικοδομήματα δημόσιου χαρακτήρα. Το πλέον χαρακτηριστικό κτήριο της πρώτης μετεπαναστατικής περιόδου είναι το αρχοντικό Μπενάκη επί του ομώνυμου δρόμου (**εικ. 1**).

Σύμφωνα με διάφορες εκτιμήσεις και χρονολογήσεις, κατασκευάστηκε γύρω στα 1850. Στέγασε προσωρινά το Γυμνάσιο της πόλης όταν ιδρύθηκε (1860), το οποίο μετακόμισε το 1862 στο κτήριο του σημερινού Ωδείου και λειτούργησε ως σχολείο για περισσότερο από έναν αιώνα (**εικ. 2**), έχοντας αρχικά ξεκινήσει να κατασκευάζεται ως κτήριο νοσοκομείου. Το κτήριο που στεγάζει τη Δημοτική Πινακοθήκη σε αυτή την περιοχή συγκαταλέγεται ανάμεσα στα παλαιότερα και χρονολογείται από το 1850 μέχρι το 1880.

Πόλη πάνω στην πόλη. Από τις αρχαίες Φαρές στη νεότερη Καλαμάτα

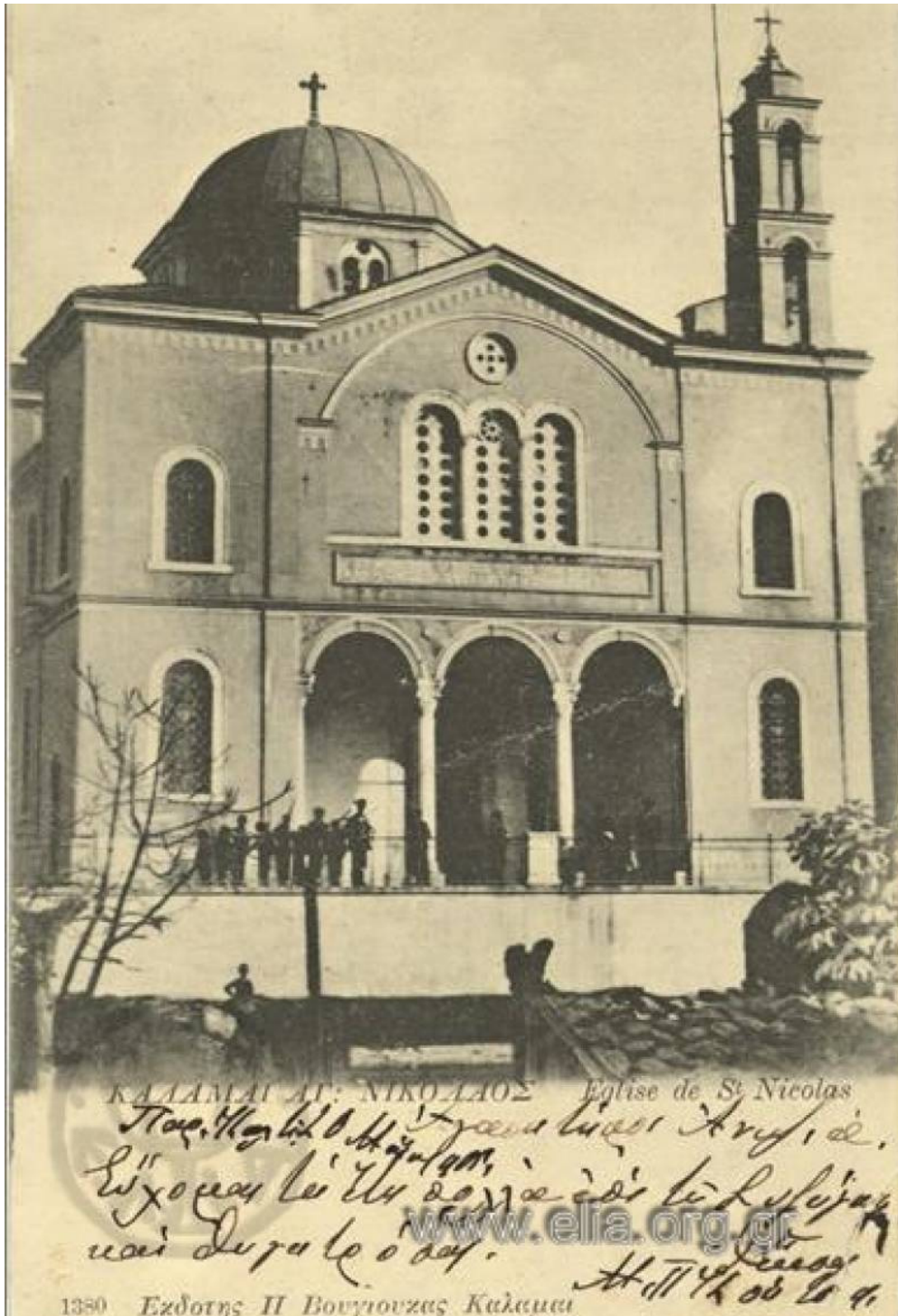
ΕΙΚ. 2 Το κτήριο του πρώτου Γυμνασίου Καλαμάτας, το οποίο φιλοξενεί σήμερα το Δημοτικό Ωδείο.

ΕΙΚ. 3 Εφημερίδα Μεσσηνία 22/8/1857, η προκήρυξη του δημαρχεύοντος Α. Μπούτσου για την κατασκευή 3 εκκλησιών

ΕΙΚ. 4 Η εκκλησία της Υπαπαντής στις αρχές του 20ου αιώνα με ένα καμπαναριό (το δεύτερο κατασκευάστηκε το 1926).

ΕΙΚ. 5 Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου (Φλαρίου) στο μεταίχμιο του 19ου και τον 20ο αιώνα

ΕΙΚ. 6 Ο Άγιος Ιωάννης κατασκευάστηκε κοντά στην παλιά εκκλησία που είχε υποστεί πολλές καταστροφές

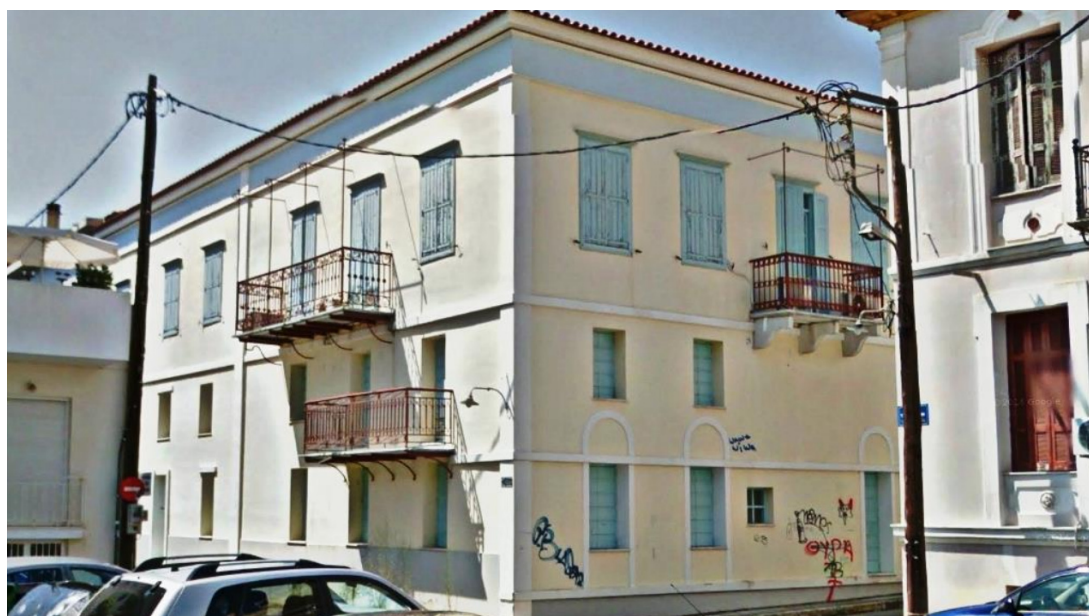
ΕΙΚ. 7 Το αρχοντικό Εφεσίων στην πλατεία Μαυρομικάλη

Από τις πρώτες κινήσεις του νεότευκτου Δήμου Καλαμάτας, ήταν η κατασκευή μεγάλων εκκλησιών που θα έδιναν μια θρησκευτική «μεγαλοπρέπεια». Έτσι έχοντας συγκεντρώσει σημαντικά ποσά από εύπορους καλαματιανούς, το 1857 προκηρύχθηκε η κατασκευή 3 μεγάλων εκκλησιών: Της Υπαπαντής, του Αγίου Ιωάννου και του Αγίου Νικολάου (**εικ. 3**). Εκκλησία της Υπαπαντής είχε κτιστεί το 1854 στα νοτιοανατολικά της σημερινής και κατεδαφίστηκε το 1873 όταν η νέα κατασκευάστηκε (**εικ. 4**). Ο Άγιος Νικόλαος (Φλαρίου όπως ονομάζεται) που κτίστηκε στη θέση παλαιάς ομώνυμης εκκλησίας ολοκληρώθηκε το 1865 (**εικ. 5**). Ο Άγιος Ιωάννης κατασκευάστηκε το 1865 λίγο βορειότερα από την παλιά εκκλησία που είχε πάθει καταστροφές στο σεισμό του 1843 (**εικ. 6**). Ταυτοχρόνως όμως κατασκευάζονται το 19ο αιώνα και μια σειρά από μικρές εκκλησίες που υπάρχουν σήμερα διάσπαρτες στην πόλη (Άγιος Νικόλαος Εφεσίων, Τρεις Ιεράρχες, Άγιος Δημήτριος Κάστρου, Παναγία Μυρτιδιώτισσα στην Παραλία, Αγία Κυριακή).

Η καινούργια πόλη άρχισε να χτίζεται πάνω στην παλιά, ένας μεγάλος αριθμός διατηρητέων κτηρίων βρίσκεται πάνω στον αυχένα της λοφοσειράς που διατρέχει την πόλη από το κάστρο μέχρι τους Ταξιάρχες (στρατώνων όπως λέγονται καθώς εκεί κοντά ήταν αρχικά οι στρατώνες). Σε αυτή την περιοχή βρίσκεται και στην πλατεία Μαυρομικάλη βρίσκεται το αρχοντικό της πλούσιας οικογένειας των Εφεσίων που κατασκευάστηκε λίγο πριν το 1900 και στέγαζε το Γαλλικό Ινστιτούτο (**εικ. 7**). Το κτήριο επί της οδού Αριστοδήμου που στεγάζει τα ΓΑΚ Μεσσηνίας.

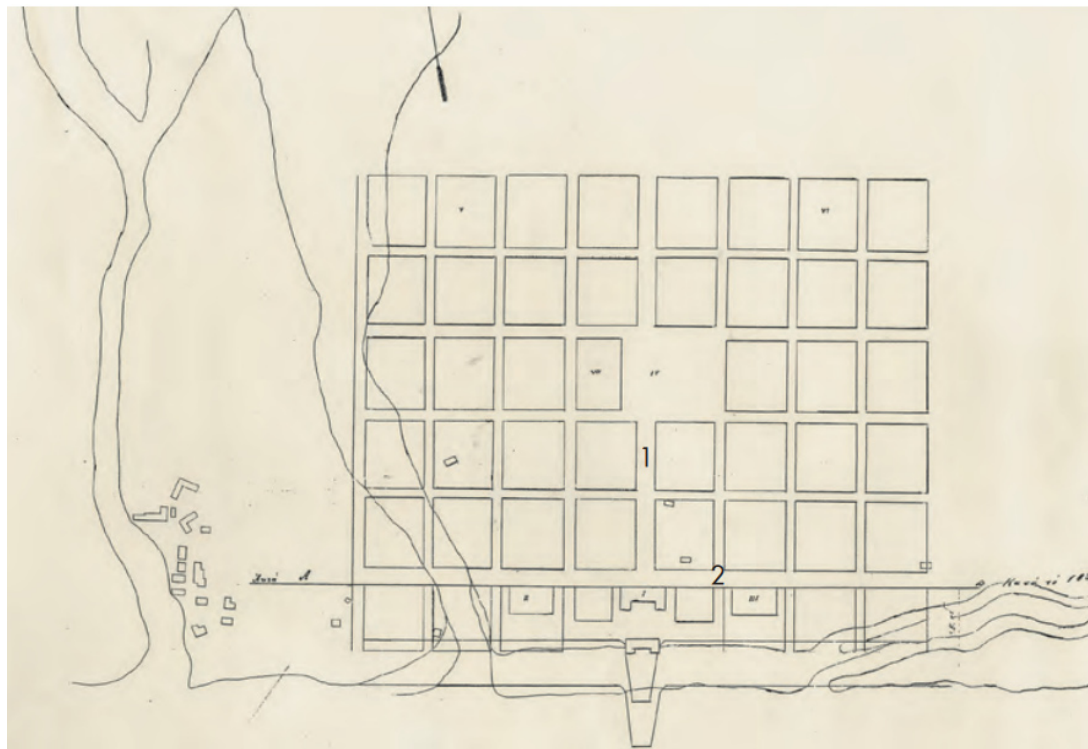
ΕΙΚ. 8 Το κτήριο Πανταζόπουλου που στεγάζει τα ΓΑΚ Μεσσηνίας.

ΕΙΚ. 9 Η κλινική Αναστασιάδη στην πλατεία Μήνη

ΕΙΚ. 10 Το σχέδιο πόλης του 1867, από το κάστρο μέχρι την Πολυκάρους και από το Νέβοντα μέχρι την Παλαιολόγου

ΕΙΚ. 11 Το σχέδιο Παραλίας του 1868 όταν υπήρχε ακόμη το «δέλτα» του Νέδοντα

Κατασκευάστηκε τη δεκαετία του 1880 και ανήκε στον καλαματιανό εμποροκτηματία Νικόλαο Πανταζόπουλο (ο οποίος μαζί με τη σύζυγό του Ρεγγίνα ίδρυσε τη Λαϊκή Σχολή και κατασκεύασε το κτήριο που ενσωματώθηκε στο Πνευματικό Κέντρο (**εικ. 8**). Προς το εσωτερικό του λόφου υπάρχει το κτήριο που στέγασε παλαιότερα την κλινική Αναστασιάδη και πρόσφατα το Κέντρο Ψυχικής Υγείας, κατασκευασμένο στα μέσα της δεκαετίας του 1870 (**εικ. 9**). Υπάρχει ακόμη ένα πλήθος κτηρίων των οποίων η χρονολόγηση από τα μορφολογικά και άλλα στοιχεία, δείχνει ότι αρχικά οι πλούσιοι καλαματιανοί έμποροι, κτηματίες και τραπεζίτες επέλεξαν να κτίσουν τα αρχοντικά τους σε αυτή την περιοχή η οποία βρισκόταν μακρύτερα από το κάστρο και ήταν αραιοκατοικημένη.

Και πάλι όμως η πόλη ασφυκτιούσε και αναζητούσε διέξοδο προς τη θάλασσα. Όχι μόνο ως ζωτικό χώρο για την οικιστική της ανάπτυξη και επέκταση, αλλά και ως την προοπτική της δημιουργίας ενός μεγάλου λιμανιού για την εξυπηρέτηση της έντονης εμπορικής κίνησης. Η πόλη είχε αρχίσει να μπαίνει στη φάση του αστικού μετασχηματισμού και η βάση για να πραγματοποιηθεί αυτός θα ήταν μια «νέα πόλη».

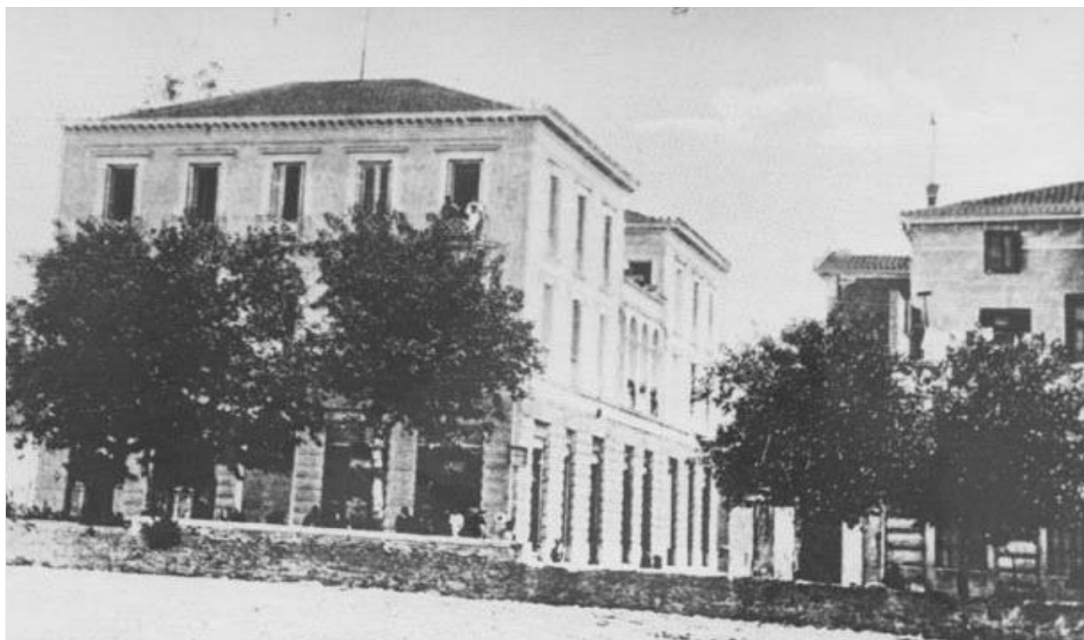
Η «νέα πόλη» προσδιορίστηκε από δύο σχέδια: Αυτό της παλιάς που επεκτάθηκε το 1867 (**εικ. 10**) και εκείνο της παραλίας το 1868 (**εικ. 11**), τα οποία θα έπρεπε να συνδεθούν. Αλλά αυτά τα σχέδια δεν θα μπορούσαν να υλοποιηθούν καθώς ο Νέδοντας έτρεχε ορμητικά και αυτό αποτυπωνόταν και στα σχέδια. Έτσι μαζί με τα σχέδια και λίγο πριν το 1870, κατασκευάστηκε ένα προφυλακτήριο τείχος που έφθανε μέχρι την Παραλία και «απελευθέρωνε» από τα νερά μια μεγάλη έκταση ανατολικά του ποταμού.

ΕΙΚ. 12 Ο σιδηροδρομικός σταθμός τη δεκαετία του 1950

ΕΙΚ. 13 Το αρχοντικό Ψάλτη που την εποχή του μεσοπολέμου στέγαζε την Εθνική Τράπεζα.

ΕΙΚ. 14 Το ξενοδοχείο «Πανελλήνιον» που μετονομάστηκε σε «Rex», η δυτική πλευρά του κτηρίου με λήψη από το Νέδοντα

Το σημείο του τείχους ορίζεται από τη δυτική πλευρά της Αριστομένους (λεωφόρος Παραλίας τότε) η οποία άρχισε να κατασκευάζεται το 1871, καθώς την προστάτευε αυτό το τείχος και παράλληλα έγιναν επικωματώσεις. Η σύνδεση επιτεύχθηκε αλλά το εμπόριο χρειαζόταν και λιμάνι. Το οποίο άρχισε να κατασκευάζεται το 1882 αλλά έπρεπε να προστατεύεται από τα νερά του Νέδοντα. Έτσι παράλληλα με την κατασκευή του λιμανιού άρχισε η διευθέτηση του Νέδοντα. Περίπου στο ύψος του σημερινού Μεγάρου «Τριανόν», ο χείμαρρος διακλαδιζόταν και σχηματιζόταν στη μέση το «Νησάκι». Με τη διευθέτηση ο Νέδοντας εκβαθύνθηκε και περιορίστηκε στη δυτική του πλευρά, αυτή που ακολουθεί σήμερα. Και η πρόσβαση στην παραλιακή ζώνη γινόταν πλέον και από τους νέους παραποτάμιους δρόμους που σχηματίστηκαν (Νέδοντας, Αρτέμιδος). Το δίκτυο σύνδεσης ολοκληρώθηκε με την κατασκευή της δημοτικής οδού Καλαμάτας – Παραλίας (Φαρών) το 1893 και αργότερα με την κατασκευή της οδού Αντιβραχίονος (Ακρίτα) το 1906.

Νωρίτερα η επικοινωνία με την ενδοχώρα γινόταν από τον αμαξιτό δρόμο Καλαμάτα – Νησί που ξεκίνησε το 1840 και τελείωσε το... 1872, ενώ προς τη Μάνη οδηγούσε ο δρόμος προς Αλμυρό μέσω Γιαννιτσάνικων. Ο θαλάσσιος δρόμος όμως ήταν ο βασικός για την επικοινωνία με μεγάλα τμήματα της Μεσοπνίας αλλά και την υπόλοιπη Ελλάδα.

Η «μεγάλη πύλη» της Καλαμάτας άνοιξε μετά το 1890, όταν κατασκευάστηκε το σιδηροδρομικό δίκτυο. Η γραμμή ακολουθώντας το «φρύδι» του λόφου από το Ασπρόχωμα μέχρι την πόλη έφτανε στα νότια και μακριά από τον οικιστικό ιστό, με τον σταθμό να τοποθετείται σε ένα ασφαλές σημείο στο «Νησάκι» (**εικ. 12**). Ενώ συνέχισε μέσα από την παλιά ανατολική κοίτη του Νέδοντα μέχρι το λιμάνι. Το οποίο μετά από πολλές περιπέτειες ολοκληρώθηκε το 1902, ανοίγοντας έτσι τη δεύτερη «μεγάλη πύλη» της πόλης. Και όπως ήταν λογικό, δίπλα σε αυτές κατασκευάστηκαν στη συνέχεια κτήρια ξενοδοχείων, ενώ αναπτύχθηκαν δραστηριότητες εστίασης και αναψυχής.

ΕΙΚ. 15 Η Σιδηροδρομικού Σταθμού τη δεκαετία του 1930, γεμάτη από νεοκλασσικά και άλλων ρυθμών κτήρια

Τώρα η πόλη όμως είχε την ανάγκη ενός νέου σχεδίου που θα ενώσει τις πύλες της. Η πρώτη σκέψη πριν τη δημιουργία του νέου σχεδίου και η οποία τέθηκε σε εφαρμογή πριν δημιουργηθεί αυτό, ήταν να ενωθούν τα «εμβληματικά σημεία». Ετσι σχεδιάστηκε η Σιδηροδρομικού Σταθμού που ένωνε το σταθμό με την Αριστομένους με μια ευθεία και χωρίς... εμπόδια. Ενώ παράλληλα σχεδιάστηκε η Υπαπαντής η οποία διανοίχθηκε τελικά τη δεκαετία του 1910 καθώς υπήρχαν καταστήματα που την έκλειναν και χρειάστηκαν... μια πυρκαγιά και στη συνέχεια πολλές απαλλοτριώσεις για να διανοιγεί αλλά και η κατεδάφιση του ιστορικού Αγίου Αθανασίου Τζάνε που είχε χαρακτηριστεί μνημείο. Με δεδομένα αυτά και πριν να θεσμοθετηθεί το σχέδιο του 1905, κατασκευάστηκαν μια σειρά από σημαντικά κτήρια κατά μήκος των αξόνων που είχαν δημιουργηθεί, αρκετά από τα οποία σώζονται μέχρι σήμερα. Ετσι τη δεκαετία του 1890 στην Αριστομένους κατασκευάστηκε το Δημαρχείο ως κατοικία του μεγαλέμπορου και τραπεζίτη Παναγιώτη Ψάλτη (**εικ. 13**). Ενώ δίπλα ακριβώς το 1902 κατασκευάστηκε το πρώτο μεγάλο ξενοδοχείο της πόλης το «Πανελλήνιον» (που αργότερα μετονομάστηκε σε «Rex» (**εικ. 14**). Σε αυτό τον κεντρικό άξονα κατασκευάστηκε ένα πλήθος ακόμη κτηρίων τα οποία κατασκευάστηκαν από το 1900 περίπου και τα επόμενα χρόνια, αρκετά από τα οποία σώζονται και σήμερα. Το ίδιο έγινε και στη Σιδηροδρομικού Σταθμού, για τον κτηριακό πλούτο της οποίας που χάθηκε, είναι ενδεικτική μια φωτογραφία της δεκαετίας του 1930 (**εικ. 15**). Παράλληλα άρχισαν να κατασκευάζονται αρχοντικά και στην Παραλία καθώς κατασκευάστηκε το προστατευτικό τείχος και δημιουργήθηκε σχέδιο με αποτέλεσμα η κατοίκηση να ενταθεί μετά το 1870. Χαρακτηριστικό και για τον αρχιτεκτονικό του ρυθμό είναι το κτήριο Κυβέλου στη συμβολή των οδών Φαρών και Κρήτης που πιθανολογείται ότι κατασκευάστηκε το 1874 (**εικ. 16**). Όπως επίσης το αρχοντικό Εφειών στη Ναυαρίνου που κατασκευάστηκε το 1899 και άλλα κτήρια της περιοχής (**εικ. 17**).

ΕΙΚ. 16 Το κτήριο Κυβέλου (από τη μεταπτυχιακή εργασία του Βασ. Παπαευσταθίου)

Το σχέδιο του 1905 έρχεται να «κουμπώσει» τα σχέδια του 1867 και του 1868 και να ενώσει την Καλαμάτα με την Παραλία σε μια ενιαία οικιστική περιοχή, ενσωματώνοντας δρόμους και κτήρια που στο μεταξύ έχουν κατασκευαστεί.

Μετά την απελευθέρωση, ο πληθυσμός της πόλης αυξάνεται καθώς συρρέουν νέοι κάτοικοι από διάφορες περιοχές αναζητώντας εργασία στην πόλη. Οι νέοι κάτοικοι πολλές φορές δεν φθάνουν στην πόλη αλλά σταματούν εκεί που τους βγάζει ο δρόμος τους: Οι Αλαγόνοι στη Δυτική Καλαμάτα καθώς έρχονται από το μονοπάτι που καταλήγει στη Βελανιδιά και από εκεί σκορπίζονται δυτικά του Νέδοντα. Οι Μανιάτες φθάνουν στη Φυτειά και στην περιοχή γύρω από το σημερινό στρατόπεδο. Από την ενδοχώρα καταλήγουν στην Πλεύνα και τη γύρω περιοχή. Από τα Λαδοκάρβελα φθάνουν στο Μπαράμαγα. Το 1829-1830 που γίνεται η πρώτη απογραφή από την Γαλλική Επιστημονική Αποστολή, στην Καλαμάτα κατοικούσαν 362 οικογένειες. Το 1889 η πόλη «Καλάμαι» έχει πληθυσμό 10.696 κατοίκους, τα Καλύβια 436, το Αβραμιού 640, τα Μιχαλείκα 200, οι «Καλάμαι Νέαι» (Παραλία) 697, τα Ταμπακέικα (Δυτική Παραλία) 72 κάτοικοι. Οι νέοι κάτοικοι δεν μπορούν να αγοράσουν οικόπεδα, κάποιοι από αυτούς τους οικισμούς έρχονται πιο κοντά στην πόλη ενώ στις αρχές του 20ου αιώνα εμφανίζεται η πρώτη γενιά αυθαιρέτων έξω από το σχέδιο του 1905. Το 1926 για παράδειγμα μόνο σε Ράχη, Φραγκοπήγαδο και Πλεύνα υπολογιζόταν ότι υπήρχαν 450 αυθαίρετα σπίτια, ενώ πολλά ακόμη υπήρχαν στην ανατολική πλευρά της πόλης.

ΕΙΚ. 17 Το αρχοντικό Εφρεσίων στην οδό Ναυαρίνου

Εκτός σχεδίου, σε περιοχές μακριά από το κέντρο και σε ορισμένες περιπτώσεις με μεγάλα προβλήματα, οριοθετήθηκαν οι προσφυγικοί συνοικισμοί που οργανώθηκαν κατά καιρούς στην πόλη.

Δύο διαφορετικοί κόσμοι, ο ορατός των εύπορων καλαματιανών με τα αρχοντικά και των φτωχών που δεν έχουν θέση στη «φωτογραφική ιστορία» (ποιος θα απαθανάτιζε μια λαϊκή γειτονιά εκείνης της εποχής για... καρτ ποστάλ) και στη διατήρηση της μνήμης. Και στο κέντρο η «βιομηχανική» Καλαμάτα της εποχής του αστικού μετασχηματισμού με το πλήθος των εργοστασίων τα οποία συγκεντρώνονται γύρω από το σημερινό πάρκο σιδηροδρόμων καθώς εκεί υπάρχει το λιμάνι και εκεί φθάνει το τρένο: Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων (Ζαν και Ρος), Μύλοι, Ελαιουργείο – Παγοποιείο Λιναρδάκη, Μηχανοστάσιο τρένων, Ηλεκτρική Εταιρεία, παγοποιείο «Ολυμπος», αποθήκες συσκευασίας σύκων και σταφίδας, ταμπάκια και άλλες μονάδες υποστήριξης. Από όλα αυτά μέχρι σήμερα σώζονται ελάχιστα κτήρια, με σημαντικότερο όλων ίσως αυτό των μύλων «Ευαγγελίστριας» (**εικ. 18**). Εδώ η μνήμη της βιομηχανικής πόλης και των εργατών που την κράτησαν όρθια, έχει σχεδόν εξαφανιστεί.

Πέρασαν δεκαετίες υποσχέσεων, σχεδιασμών και δυσκολιών μέχρι να φθάσουμε στη δεκαετία του 1980 όταν ολοκληρώνεται η μορφή και η προοπτική της νέας πόλης με το καινούργιο σχέδιο που ενσωματώνει νόμιμες και αυθαίρετες κατοικίες και επεκτείνει κατά μήκος και πλάτος την πόλη. Είναι αυτή που γνωρίζουμε σήμερα...

ΕΙΚ. 18 Οι μύλοι «Ευαγγελίστρια» τη δεκαετία του 1950

Βιβλιογραφία – Πηγές

1. Βασίλης Παπαευσταθίου: «Φωνές μέσα από τα κτήρια», διπλωματική εργασία στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο – Αθήνα 2018
2. Ιωάννα Κ. Σπηλιοπούλου: «Η πολεοδομική και αρχιτεκτονική εξέλιξη της Καλαμάτας»
3. Αν. Μπλίτσι-Νίκα, Χρ. Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη: «Καλαμάτα – Οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης, 1830-1940» - Καλαμάτα 2010
4. Ηλίας Μπιτσάνης: «Εκκλησιαστικά μνημεία ιστορίας και πολιτισμού στην Καλαμάτα» - Καλαμάτα 2006
5. Ηλίας Μπιτσάνης: «Ιστορίες για την πόλη» - Καλαμάτα 2023
6. Αν. Μπλίτσι-Νίκα, Χρ. Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη: "Οι προσφυγικοί συνοικισμοί Καλαμάτας και Μεσσήνης" - Καλαμάτα 2009

«Πόλη πάνω στην πόλη» - Η «ιστορική πόλη»

[Αεροφωτογραφία της «ιστορικής πόλης» στα μέσα της δεκαετίας 1950-1960]

Κάπως έτσι ολοκληρώθηκε η περιδιάβαση στην πόλη που βγήκε στο φως της ιστορίας ως Φαραί, έγινε στην πορεία Καλαμάτα και αναπτύχθηκε σε «χρονικά στρώματα» φιλοξενώντας διαφορετικούς πολιτισμούς. Ο τόπος είναι η «ιστορική πόλη», έννοια διαφορετική από αυτή του «ιστορικού κέντρου» όπως βαφτίστηκε ένα τμήμα της πόλης. Κέντρα υπήρχαν διαφορετικά κάθε φορά και το καθένα έχει τη δική του ιστορία, γνωστή ή άγνωστη. Στην αρχαιότητα το κέντρο, η αγορά, θα πρέπει να ήταν κάπου στη σημερινή πλατεία Υπαπαντής με δεδομένη και τη θέση του δημοσίου κτηρίου που έχει αποκαλυφθεί στις ανασκαφές αλλά και τις εκτιμήσεις για τη θέση του αρχαίου τείχους. Στην τουρκοκρατία η αγορά περιγράφεται πάνω σε έναν δρόμο από ανατολή προς δύση στον οποίο είχαν τοποθετηθεί όλα τα καταστήματα. Στην απελευθέρωση το πρώτο κέντρο ήταν η Φραγκόλιμνα γύρω από την οποία είχαν κατασκευαστεί σπίτια και φιλοξενούνταν υπηρεσίες. Αργότερα μετακινήθηκε στα «Παπλωματάδικα» που ήταν πλατεία καθώς δεν υπήρχε η οδός Υπαπαντής και έφθανε μέχρι την ανατολική της πλευρά. Για να ολοκληρωθεί η διαμόρφωση του εμπορικού κέντρου γύρω από την πλατεία Αγίων Αποστόλων στο μεταίχμιό του 19ου με τον 20ο αιώνα.

Πόλη πάνω στην πόλη. Από τις αρχαίες Φαρές στη νεότερη Καλαμάτα

Ιστορική πόλη επομένως ο τόπος πάνω στον οποίο αναπτύχθηκαν αλληπάλληλες πόλεις, με την καινούργια να κατασκευάζεται με τα υλικά της προηγούμενης και με αποτέλεσμα να υπάρχουν αλληπάλληλες καταστροφές ιστορικών μνημείων. Μέχρι τα νεότερα χρόνια που όλοι φρόντιζαν να απαλλαγούν από κάθε τι που ήταν «αρχαιολογικά ύποπτο» και θα μπορούσε να δεσμεύσει το οικόπεδο του ιδιοκτήτη. Ενώ εξαφανίστηκαν πινακίδες που είχαν τοποθετηθεί σε παλιά αρχοντικά ως... διακοσμητικά στοιχεία.

«Λείψανα» των διαφορετικών πολιτισμών υπάρχουν σε διάφορα σημεία της ιστορικής πόλης αλλά και κάτω από αυτή. Τα «ψηλαφήσαμε» με την περιήγηση μέσα στο χρόνο, μπορούμε να τα δούμε ή να τα φανταστούμε τριγυρνώντας. Να γνωρίσουμε την ιστορία μέσα από τα αποτυπώματα των πολιτισμών της. Αυτό επιχειρήσα με τη σειρά των δημοσιεύσεων που ελπίζω να κεντρίσει το ενδιαφέρον περισσότερων για τον τόπο, την ιστορία και τα μνημεία του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

"Πόλη πάνω στην πόλη" - Ο τόπος.....	5
"Πόλη πάνω στην πόλη" - Αρχαιότητα.....	9
«Πόλη πάνω στην πόλη» - Βυζαντινή εποχή	17
«Πόλη πάνω στην πόλη» - Φραγκοκρατία.....	23
«Πόλη πάνω στην πόλη» - Πρώτη Τουρκοκρατία.....	29
«Πόλη πάνω στην πόλη» - Ενετοκρατία	34
«Πόλη πάνω στην πόλη» - Δεύτερη Τουρκοκρατία	42
«Πόλη Πάνω στην πόλη» - Μετά την απελευθέρωση	54
«Πόλη πάνω στην πόλη» - Η «ιστορική πόλη».....	68

Το βιβλίο αυτό φιλοδοξεί να παίξει το ρόλο βοηθού σε έναν «ιστορικό περίπατο» στην πόλη. Αναφέρεται στις διακριτές ιστορικές περιόδους και τα αποτυπώματα που έμειναν σε αυτή. Με το μικρό βιβλίο στα χέρια ο καθένας μπορεί να τριγυρίζει στην «ιστορική πόλη», να «ψηλαφίσει» τα υπάρχοντα ή και να «φανταστεί» τα χαμένα από αυτά τα αποτυπώματα. Δεν αποτελεί «τουριστικό οδηγό» με την έννοια που δίνεται στο χαρακτηρισμό. Περισσότερο είναι ένα βιβλίο ιστορικής αυτογνωσίας για την πόλη τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους επισκέπτες. Ελπίζω ότι βοηθά να την γνωρίσουμε καλύτερα. Οσοι ζήσαμε και ζούμε σε αυτή να την αγαπήσουμε περισσότερο. Οσοι βρέθηκαν μακριά να «επανασυνδεθούν» με τον τόπο τους. Και όσοι την επισκέπτονται και ενδιαφέρονται, να πληροφορηθούν τα στοιχεία της που είχε στη διαδρομή από τις αρχές Φαρές μέχρι τη νεότερη Καλαμάτα. Μια «απόπειρα» είναι και ελπίζω να πετύχει τους στόχους της...